

קובץ

ברית אבות

מאסף תורני

גנוזות קדמונים
ומאמרי הלכה ואגדה

א

מאת יהודה יחיאל פיירמן

כריכה ועימוד:

פיקסל

pixel99359@gmail.com

052-7699359

Pixel

פיקסל < גרפיקה ומולטימדיה

להערות/הארות

ולקבלת הקובץ:

052-7194284

p7194284@gmail.com

©

כל הזכויות שמורות

ליהודה יחיאל פיירמן

מכון ברית ראשונים

כולל זכות העתקה וצילום

אף באופן חלקי

תוכן העניינים

5.....הקדמה

פירוש רבינו אפרים מבונא לאזהרת ראשית:

11.....מבוא

17.....פיוט אזהרת ראשית

19.....פירוש רבינו אפרים מבונא

פירוש רבינו יצחק ב"ר טודרוס לשמור לבי מענה:

27.....מבוא

35.....שמור לבי מענה

39.....פירוש הריב"ט

פירוש רבינו יצחק אבן שושן לשמור לבי מענה:

63.....מבוא

69.....פירוש אבן שושן

שונות:

79.....יום טבוח

95.....ערכה של ארץ ישראל

הקדמה

יום ד' ח' מנחם אב פרשת ואתחנן-נחמו התשפ"ג לפ"ג

עומדים אנו בערב תשעה באב, היום המר והנמהר, שבו חרב בית מקדשינו, וחשך אור בעדינו. יום בו כל בית ישראל מבכים את השריפה אשר שרף ה'.

אך הנה זה פלא, רק עובר יום תשעה באב, וכבר אוחזים בערב שבת קודש, שבת ואתחנן - קבלת התורה, והיא גם שבת נחמו נחמו, בה זוכים לנחמה בכפלים. וידועים דברי רבי יהושע אבן שועיב: שנהגו לעשות את השבת לאחר ט' באב כיום טוב, והיא מצוה גדולה, וכל השמח בו זוכה בנחמת בניין בית המקדש. והדברים פלואים, הרי בית מקדשינו עדיין חרב כשהיה, וכיצד ברגע אחד עוברים מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב?

מיד לאחר מכן מגיע היום טוב הגדול, עליו אומרת המשנה: 'לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים'. וגם זה צריך הבנה, מדוע היום טוב הזה נקבע סמוך כל כך לימי האבל?

אם נתבונן כראוי בדברי רבי יהושע אבן שועיב המוזכרים, נראה דבר פלא. הוא כותב שהיום טוב בשבת נחמו הוא לכבוד יום ט"ו באב, וקבעוהו לשבת¹, וצריך להבין לפי זה, מדוע השמח בזה זוכה לנחמות ציון, ומה

1 בדרשה לפרשת ואתחנן.

2 תענית פרק ד משנה ח.

3 עיין שם בדבריו. וראה כעין זה גם בריטב"א תענית כו: שכתב על יום ט"ו באב: 'ומפני זה נהגו לעשות

השייכות בין זה לזה?

ובאמת שדבריו לקוחים מדברי המשנה שם: 'וכן הוא אומר' צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו, ביום חתונתו זו מתן תורה, וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו אמן'. וצריך להבין מה הקשר בין דרש זה לבין ט"ו באב ויוה"כ. רש"י מבאר שמתן תורה היינו יום הכיפורים שניתנו בו לוחות שניות, ולפי זה יום שמחת לבו זה בניין ביהמ"ק מתפרש על ט"ו באב. וכן המשנה מביאה את ענייני ט"ו באב, כהמשך למשנה הקודמת שמדברת על ענייני י"ז בתמוז וט' באב. וצריך להבין את השייכות.

והנה בטעם השמחה ביום ט"ו באב, מביאה הגמרא שם בתענית הרבה טעמים, שבהשקפה ראשונה נראה שאין כל קשר ביניהם. אך אם נתבונן היטב, נראה שטעמי שמחה אלו, מכוונים כנגד הפורענויות שאירעו לאבותינו בתשעה באב המנויים שם במשנה קודם, ויום זה מהווה תיקון לתשעה באב.

בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ וימותו במדבר, ובחמישה עשר באב כלו מתי מדבר. בתשעה באב נחרב הבית בראשונה בעוון עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים, ובט"ו באב הותר שבט בנימין לקהל, אחרי שנאסר בפילגש בגבעה, בעטיים של גילוי עריות ושפיכות דמים, יחד עם

סעודה בשבת שלאחר ט' באב'.

4 שיר השירים ג יא.

5 תענית כו: ד"ה זה.

עונש על עבודה זרה⁶. בתשעה באב נחרב הבית בשניה בעוון שנאת חנם, ובט"ו באב הותרו שבטים לבא זה בזה. בתשעה באב נחרשה העיר ונעשית לשממה, ובט"ו באב בטלו פרוסדיות שביטלו את ישראל מלעלות לרגל, והתמלאה העיר בבניה. בתשעה באב נלכדה ביתר, ובט"ו באב ניתנו הרוגי ביתר לקבורה.

עוד נוסף על זה יום ט"ו באב, שהוא היום שבו גמרו מלכרות את עצי המערכה, וקראו אותו יום תבר מגל. וכתב רבינו גרשום⁷ שהשמחה שביום זה היא שמאז יכלו לעסוק בתורה.

וזו השמחה הגדולה היתירה, אחרי שבא תיקון כנגד הפורענויות של ט"ו באב, באה השמחה הגדולה על לימוד התורה, וכשתבוא הגאולה יתהפכו הצומות למועדים טובים, אך כבר כעת כשמשלים צורבא מרבנן מסכתא הרי זה יומא טבא לרבנן⁸. ובעוד על החורבן נאמר⁹ 'מלכה ושריה בגוים אין תורה', ויש עוד קינות על חורבן התורה ולומדיה, 'תורה תורה חגרי שק והתפלשי באפרים', הרי שההיפך מזה הוא כאשר מרבים ולומדים תורה, ואין לנו שיור רק התורה הזאת, אז מתהפך היגון לשמחה והאבל ליום טוב¹⁰. וכנגד יום תשעה באב בו ממעיטים בלימוד התורה, בא יום ט"ו באב, עליו נאמר: מכאן ואילך דמוסיף לעסוק בתורה יוסיף חיים על חייו וכו'.

6 סנהדרין קג:

7 ב"ב קבא: ד"ה יום.

8 וראה גם ברשב"ם ב"ב שם, שגם השמחה על יום תבר מגל, הייתה שמחה להשלמת המצוה.

9 איכה ב ט.

10 ובזה יומתק מנהג החסידים, שמרבים בימי תשעת הימים בעשיית סעודת מצוה וסיומי מסכתות.

ועל כן הנהיגו חז"ל¹¹ שבשבת שאחרי תשעה באב, קוראים את פרשת ואתחנן, ושוב לומדים את כל עניין קבלת התורה בהר סיני, ובזה יש נחמה בכפליים.

ובוודאי שיש תוספת מיוחדת של חיבה, כאשר מעלים דברי תורה על הדפוס, למען יאריכו ימים, ועל אחת כמה וכמה כאשר בראשם תורת הקדמונים, שהעניקו חמה בתורתם. וכשם שבתשעה באב מבכים את שריפת התורה 'שאלי שרופה באש', כך כאן מעלים דברי תורה חדשים מתהום הנשיה ומרתפי הספריות, וכעת הם רואים לראשונה את אור הדפוס.

ובהיותי בזה, אביא את לשונו הזהב של המקובל האלקי רבי מנחם די לונזאנו בהקדמת מדרש אגור שהדפיס¹²: 'אמר מנחם בן יהודה בן מנחם די לונזאנו זלה"ה מיום עמדי על עמדי, והחלה הפרוטה להכנס בידי, רדפתי אחרי הספרים, כאשר ירדוף הקורא בהרים, וחסרתי במאכלי ובשתיתי, כדי לקנות ספרי תורתי, כאשר יעידו המכירים אותי וכו'. וכמה פעמים היתה נפשי העניה, בקרבי הומיה תאניה ואניה, מריה דאברהם יציבא בא' רעא וגיורא בשמי שמיא, כמה ספרים יתרים נדפסו ויהיו נקראים, ורבים ממדרשי רז"ל החבאו בבתי כלאים, ורוב ספרי הרבנים הקדמונים אינם נמצאים, אין זכרון לראשונים, וספרי הימים האלה נזכרים ונעשים וגם לאחרונים'.

ומגלגלין זכות ליום זכאי, היום בו מלאו לבני אליעזר ברוך נ"י שלוש שנים, לשמחת החלאקה, ולשמחת התחלת לימוד אותיות התורה הקדושה. ברוך ה' שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. ועל מנת שתהיה לשמחה זו דבר קיום בבחינת 'עד שתחפץ', עלה בלבי להוציא לאור את הקובץ 'ברית אבות' מבית 'ברית ראשונים', ובו חדשות מגנוזות הקדמונים, ובדווקא

11 ראה שו"ע או"ח סי' תכ"ח ס"ד.

12 ההקדמה מובאת בספר הדפוס העברי בארצות המזרח לא. יערי עמ' 19.

מענייני פיוטי חג מתן תורתנו, לכבוד פרשת השבוע, ולרגל שמחת התחלת לימוד אותיות התורה וכמבואר לעיל, ויש להוסיף עוד שבחיבורו של רבינו אפרים מבונא על פיוטי חג השבועות שממנו נדפס בקובץ שלפנינו פירושו לאזהרת ראשית, נמצא שם גם סדר חינוך הילדים ללימוד התורה¹³ והוא כעין מנהגינו, ומבואר שם שהיו עושים סדר זה בבוקר חג השבועות, הרי מבואר להדיא השייכות שבין יום זה לחג השבועות. ואידי דזוטר צרפתי עוד מאמרים מפרי עטי מאשר חנני ה' יתברך, וגם הם שייכים לקבלת התורה כאשר עיניכם תחזנה מישרים.

ואודה בזה לידידי איש אשר רוח בו, האברך כפשוטו וכמדרשו, הרה"ח רבי צבי ווינברגר שליט"א, על עבודתו הרבה כאשר הרבה מהחומר המובא כאן הוא מפרי עבודתו וכאשר יתבאר, זכות רבותינו הקדושים יגן עליו בכל אשר יפנה, ויתמלאו כל משאלות ליבו לטובה ולברכה.

ברכה מיוחדת לנוות ביתי שתחיה, שלא חסכה מאמצים שהקובץ יצא על מכונו מתוקן ומשוכלל, וזכות הרבים תלויה בה, וצדקתה עומדת לעד.

ותקוותי היא שיזכני ה' לראות עוד הרבה שמחות מזרעי ולשמוח בהם, ואזכה להוציא לאור עוד הרבה קבצים בסדרה זו, ובבחינת מוסיף והולך, הן בכמות והן באיכות.

ואשא תפילה אל ה' יתברך, בזכות רבותינו הקדמונים שתורתם מובאת בקובץ הזה, שאזכה לרוות רוב נחת דקדושה מבני אליעזר ברוך נ"י, שיזכה להגות בתוה"ק לשמה כל ימי חייו, יחד עם שאר יוצאי חלציי, ונזכה יחד לראות עין בעין, כי נחם ה' ציון, נחם כל חרבותיה, וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה', ששון ושמחה ימצא בה, תודה וקול זמרה, אמן כן יהי רצון. יהודה יחיאל פיירמן.

פירוש רבינו אפרים מבונא לאזהרת ראשית

מבוא

ברוך הוא אלקינו שבראנו לכבודו, והבדלנו מן התועים, ונתן לנו תורת אמת, 'תורה' בגימטריא תרי"א, ובתוספת מצוות פסח ומילה שניתנו קודם לכן, הרי לנו תרי"ג מצוות שנצטוונו בתורה, ותורה מלשון הוראה, שהיא מורה אורחות חיים לכל אדם בכל אשר יכונה, ועיקר לימוד התורה הוא ללמוד על מנת לקיים, וגדול תלמוד שמביא לידי מעשה. לכן נהגו ישראל קדושים, ביום אחד המיוחד שבשנה, יום מתן תורתנו, לעבור על כל תרי"ג מצוות התורה, על מנת לדעת את הדרך ילכו בה¹.

מנהג זה קדמון הוא עד למאוד, מימי הגאונים הקדמונים². פיוטים רבים נכתבו על סדר המצוות, אחד הפיוטים הקדומים³, ואולי הפיוט הקדום מכולם⁴ הוא 'אזהרת ראשית'. הפיוט מתחיל בתיבת 'אזהרת', וכבר כתבו המפרשים⁵ ש'אזהרת' בגימטריא תרי"ג, כנגד תרי"ג מצוות. היו ששיערו⁶ שכל פיוטי האזהרות נקראו על שם פיוט זה.

1 על פי פירוש רבינו אפרים להלן (ד"ה עניין אחר אזהרת ראשית).

2 ראה בטור (או"ח סי' תצד): ונוהגין בכל המקומות לומר במוסף אחר חזרת התפילה אזהרות העשויות על מנין המצוות, וכל מקום ומקום לפי מנהגו. וראה עוד בהיכל הקדש (לרמב"ם אלבאז סי' פד).

3 מנהג זה מצויין גם בסדר רב עמרם גאון לתפילת חג השבועות, (אזהרות רב עמרם גאון מצוינות על ידי רבי יצחק ברבי טודרוס בפירושו לאזהרות רשב"ג, ראה להלן בקובץ זה).

4 הפיוט נכתב ללא חרוזים, כדרך הפיוטים הקדמוניים.

5 ראה בחינת המצוות (גוטמן עמ' 9), עולם התפילות (ח"ב עמ' קעו). אמנם ראה במחזור גולדשמידט לשבועות (עמ' לט).

6 ראה להלן בתחילת פירוש רבינו אפרים, וכן הוא במפרשים נוספים.

7 ראה אגרת בקורת לשזח"ה, קונטרס תרי"ג, עמ' 140.

בפיוט זה מוזכרים אמנם תרי"ג מצוות התורה בכללות, אך אין הפייטן יורד לפרטם אחד לאחד. יש אומרים שהפיוט שבידינו הוא רק ההקדמה, כשאת המשך הפיוט השמיטו הקהילות⁸, ואילו יש אומרים שזהו גופא הפיוט כולו, כשהפייטן סמך על ההזכרה בכללות, ולא נכנס לפרט⁹. מעניין לציין את דברי ה'סדר טרוייש': 'ושמעתי כי גם בו (באזהרת ראשית) נרמזות כל המצוות'.

שמו של מחבר הפיוט אף הוא עלום, אך הוא התחבר בבבל, וכפי שמוכח מתוכו שכתב: 'ועליהם תלמוד שלושים ושישה'. דבר התייחס כמוכן לל"ו מסכתות של התלמוד בבלי, וללא התייחסות לתלמוד ירושלמי. בהקדמת פירושינו מכונה הפיוט 'אזהרת דמתיבתא קדישא דרבנן ז"ל דפומבדיתא'¹⁰. ובהקדמת כמה מכתבי היד והדפוסים הוא נקרא בקיצור 'אזהרות דרבנן'¹¹.

במרבית קהילות אשכנז המנהג לומר ביום ראשון של חג השבועות את אזהרת אתה הנחלת, וביום השני את אזהרת ראשית¹². בקהילות איטליה ובני רומי המנהג היה להיפך, ביום הראשון אמרו את אזהרת ראשית, וביום השני את אזהרת אתה הנחלת¹³. ויש עוד מנהגים רבים בקרב קהילות אשכנז וצרפת לדורותיהם ואין כאן המקום להאריך בזה.

כאן אנו מדפיסים לראשונה את פירושו של רבינו אפרים בר יעקב מבונא

8 ראה בקונטרס תרי"ג (מספר 4). עיונים בדברי חז"ל ובלשונם (עמ' רע).

9 ראה באגרת בקורת הנ"ל עמ' 138.

10 וכעין זה בכת"י המבורג 240, ראה בקונטרס תרי"ג הנ"ל מס' 4.

11 ראה אוצר השירה והפיוט ח"א מס' 2186.

12 יתכן שרצו לפחות ביום הראשון לומר את כל תרי"ג המצוות בשלימות, וביום השני אמרו את אזהרת ראשית הקצר.

13 בדפוסים של מחזור רומא הם קיצרו ודלגו גם על רוב אזהרת 'אתה הנחלת', אך ברבים מכתבי היד של המחזור מופיע הפיוט בשלימות. יש לציין שלמנהג בני רומא אמרו כבר בשבת שקודם שבועות (הנקראת בלשונם 'שבת הגדול של שבועות') את אזהרות רשב"ג 'שמור לבי מענה'.

המכונה יליב"ה¹⁴ על פיוט זה.

רבינו אפרים היה מגדולי חכמי אשכנז¹⁵, תלמידו של רבי שמואל בר נטרונאי¹⁶, וכן הוא מביא שמועות רבות בשם הראב"ן, רבי שמואל בר קלונימוס¹⁷, ורבי יהודה בר קלונימוס משפירא¹⁸.

רבי אפרים היה סופר גדול, חיבר חיבורים רבים, ביניהם פיוטים¹⁹, פירושים²⁰, ופסקים²¹. וכן חיבר את ספר הזכירה על הגזירות בעם ישראל.

14 בביאור השם יליב"ה נאמרו ביאורים רבים, בכתב יד שלנו (עמ' 44 נדפס גם בקובץ זכור לאברהם תשנ"ג עמ' יט) נאמר: יליבה זה יזכה לראות יופי בית הבחירה. בכתבי יד אחרים (ראה ערוגת הבשם חלק ד עמ' 39 הערה 85) נפתר: יתהלך לפני ה' בארצות החיים. בערוגת הבשם שם כותב אורבך שלדעתו השם הוא 'יליבה', כשהוא מוכיח זאת מהחרוזים שמופיעים בכתב היד בעמ' 81א (עיין שם בדבריו), ויש להעיר שגם שם בכתב היד הגירסא היא 'יליבה' ולא 'יליבה'. ובעיקר יש להעיר שלא מצינו לרבותינו הפייטנים שחרזו את האותיות ח' וכ' יחד, שאינם כלל מאותו מוצא כידוע. ואם כן אין מזה כלל ראיה.

15 אין כאן המקום להאריך בתיאור תולדות ימי חייו, ראה א אופטוביצר, מבוא לראב"ה, עמ' 319-321. רבי צבי בנימין איערבך, ברית אברהם עמ' 4 ואילך. א.מ. הברמן, פיוטי רבינו אפרים בר יעקב מבוא, עמ' 2-1. אוצר הגדולים ח"ב אות תתפא. שמות חכמים אות נג. (וראה גם להלן הערה 22). ויש להוסיף לנאמר לגבי משפחתו, על קטע מחידושי נכדו שנדפס בספר סוכת דוד על מסכת סוכה עמ' נא (ולא צוין שם מקור הכת"י ופרטים נוספים).

16 חתנו של הראב"ן.

17 אביו של רבי יהודה החסיד.

18 אביו של רבי אלעזר מגרמייזא בעל הרוקח, רבינו היה אחד מהדיינים בבית דינו, ראה במקורות שצויינו לעיל הערה 15.

19 ראה א.מ. הברמן, 'פיוטי רבי אפרים בר יעקב מבוא', נדפס בידיעות המכון לחקר השירה העברית ז עמ' 217 ואילך, ולאחר מכן בתדפיס מיוחד.

20 חלקים מפירושו לתפילה נדפסו בתוך סידור רבינו שלמה מגרמייזא וסידור חסידי אשכנז. פירושו להגדה של פסח נדפס על ידי הרב שמואל אליעזר שטרן שליט"א במוריה קפט-קצ, עמ' יז ואילך. בספר שמות חכמים הנ"ל עוד מצינים שרבינו חיבר פירוש על כמה מסכתות. ראה גם להלן (ד"ה בסוד שלישים) שכתב רבינו: פיר' היטב בפרק אמר רבי עקיבא (שבת פח). ולא יכולתי להאריך כאן. ובפשטות כוונתו לפירושו למסכת שבת, אמנם אין הדבר מוכרח, יעויין שם, ויש עוד לעיין בדבר.

21 ראה לדוגמא תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז ס' לו. רבים מפסקיו ותשובותיו מובאים על ידי הפוסקים שאחריו, ראה במקורות שצויינו לעיל הערה 15.

החיבור שבו התפרסם ביותר הוא פירושו לפיוטים²², בפירוש זה הוא משלב רבות מהפירושים שקדמו לו, משמועות שקיבל מרבותיו, ופירושים משלו, בנוסף הוא שילב בפירוש מסורות רבות בנוגע לפיוטים ומחבריהם²³. בין הפיוטים הוא הביא מאמרים ותשובות שלו בעניינים הנוגעים למועדים שבהם נאמרים הפיוטים²⁴.

פירושו של רבינו אפרים על הפיוטים לא שרד במלואו, וחבל על דאבדן. אמנם רבים מפירושיו משוקעים בפירושים שנכתבו מאוחר יותר.

בכתב יד ספרית המדינה והאוניברסיטה של המבורג²⁵ מס' 132 בקטלוג שטיינשניידר²⁶ כלולים פירושים לפיוטי השנה, הפירושים מלוקטים ממחברים שונים, בכתב היד משוקע חומר רב מתורתו של רבינו אפרים מבונא. בפירוש פיוטי חג השבועות, לפני פירוש אזהרת אתה הנחלת²⁷ נאמר: 'זה פרישת של הרב ר' אפרים דבונא זצ"ל'. ובסוף פיוטי חג השבועות, לפני הקינות לתשעה באב²⁸ מצויין: 'מאתה הנחלת ועד כאן פרישת של הרב אפרים מבונא זצ"ל'²⁹. כך שהפירוש לאזהרת ראשית שנמצא ביניהם³⁰ מיוחס בבירור על ידי סופר הכת"י לרבינו אפרים³¹.

22 על פירושו לפיוטים ראה א.א. אורבך, ערוגת הבשם חלק ד, מבוא פרק שני. וראה עוד א.נ.צ. רות, פירוש על הפיוטים כת"י המבורג, עמ' י ואילך.

23 מהמפורסמים שהם, הוא סיפורו על רבי אמנון ופיוט 'ונתנה תוקף', המובא באור זרוע ח"ב סי' רעו.

24 חלק מהמאמרים הללו נדפסו במקומות שונים, ראה לדוגמה בספר מאורות הראשונים (לגרש"א שטרן שליט"א) סימנים ב, לב, לה, נד.

25 From the collections of Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg, The National Library of Israel. "Ktiv" Project, The National Library of Israel.

26 מספר מערכת 990001675200205171, נדפס גם במהדורת צילום על ידי א.נ.צ. רות הנ"ל.

27 האזהרות ליום ראשון של שבועות. עמ' 174 בעמ' הכת"י.

28 עמ' 90.

29 כעין זה גם שם בכתב היד בין העמודים 30-44ב.

30 עמ' 89-90.

31 אמנם ציין לנכון א.נ.צ. במבואו שם (הערה 35 והערה 63) שגם בקטעים המיוחסים בפירוש לרבינו

כאמור אנו מפרסמים כאן לראשונה מתוך כתב יד זה את הפירוש לפיוט אזהרת ראשית, גם בפירוש הזה מביא רבינו פירושים מקוריים, וכן דברים ממסורת רבותיו, ביניהם דברים שלא מצאתי להם מקבילה במקורות אחרים.

למיטב ידיעתי, זה הפירוש הראשון של רבינו אפריים לפיוט, הרואה אור הדפוס.

הוספתי לפירוש מראי מקומות והערות³², וכן הגהות ותיקוני נוסח, במידת הצורך הערתי על כך בהערה, ואם שגיתי בפיענוח ובהגהה אתי תלין משוגתי. וה' יתברך יצילנו משגיאות אמון.

וכאן המקום להודות לספריה בעלי כתב היד, על רשותם האדיבה בנפש חפיצה להשתמש ולפרסם את כתב היד.

אפרים נוספו לעתים דברים על ידי סופר כתב היד, עיי"ש.

32 הבאתי ציטוטים כאשר היה נראה לענ"ד שבזה יתבאר יותר דברי רבינו, כן ציטטתי מדברי רבינו במקומות אחרים היכן שצוין להם, והוספתי לצטט מכתבי חסידי אשכנז רבי יהודה החסיד והרוקח, במקומות בהם רבינו שאב את דבריו מדברי רבותיהם, הבאתי לפעמים גם מפירוש הרוקח לאזהרת ראשית, הנמצא בכת"י מוסקבה גינצבורג 615, על כת"י זה ראה בקובץ תבונות תשע"ז עמ' נט ואילך.

אזהרת ראשית

אֲזַהֲרֶת רִאשִׁית לְעַמְּךָ נֹתֵתָ, זֵרוּז מִקְרָא וְתִרְגּוֹם תּוֹרָה
 מִצּוֹת עֲשֵׂה וּמִצּוֹת לֹא חֲמֹשֶׁה וּנְבִיאִים שְׁמוֹנָה,
 תַּעֲשֶׂה. וְכַתּוּבִים מְשׁוּלָּשִׁים אֶחָד
 בְּמִסְפָּר בְּמִפְקָד הֵם שְׁלֹשׁ עֶשְׂרִי.
 מֵאוֹת וְשָׁשִׁים וְחֲמִשָּׁה. כִּנְגֵד חֲקָרֵי הַלְכוֹת וְסִדְרִים שְׁשָׁה,
 יְמוֹת הַחֲמָה. וְעַלֵּיהֶם תִּלְמוּד שְׁלֹשִׁים
 גַּם מִצּוֹת עֲשֵׂה מֵאֲתֵים וְשָׁשִׁים.
 וְאַרְבָּעִים וְשְׁמוֹנָה. כִּנְגֵד יְאֻרִּים שְׁבָאָדָם.
 דּוֹק וְחֶלֶד הוֹדַעְתָּ עֲנָשׁן דּוֹק וְחֶלֶד הוֹדַעְתָּ עֲנָשׁן
 וְשִׁכְרָן, הַחַיִּים וְהַמּוֹת וְהַטּוֹב וְהָרָע.
 הוֹרִיתָ לָנוּ עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרוֹת, הוֹרִיתָ לָנוּ עֲשֶׂרֶת כְּתָרִים.
 וְכִשְׁנֵי לַחֹת חֲקִיקָתָם. וְכִשְׁנֵי עוֹלָמוֹת הַנִּחְלָתָם.
 עַל יְדֵי נֶאֱמָן נִתְּתָם, וּבֵין שְׁנֵי כְּרוּבִים הַנִּחְתָּם.
 יְחִידָה נְתוּנָה לְשָׁשִׁים רְבּוּא, כְּתוּבָה בְּאוֹתִיּוֹת עֶשְׂרִים
 לַעַם אֲשֶׁר בָּחַר מִשְׁבָּעִים וְשִׁבְעִים וְשָׁשִׁים וְשָׁשִׁים וְשָׁשִׁים וְשָׁשִׁים וְשָׁשִׁים
 לְשׁוֹנוֹת. וְשִׁבְעִים וְשָׁשִׁים וְשָׁשִׁים וְשָׁשִׁים וְשָׁשִׁים וְשָׁשִׁים
 כְּתוּבָה בְּאוֹתִיּוֹת עֶשְׂרִים וְשִׁבְעִים וְשָׁשִׁים וְשָׁשִׁים וְשָׁשִׁים וְשָׁשִׁים
 לְכָל אֶחָד וְאֶחָד שְׁלֹשָׁה כְּתָרִים, כְּתוּבִים בְּאַצְבָּע
 אֱלֹהִים מַעֲשֵׂה אֲדוֹן.

מֶלֶךְ הַדֶּרֶה בְּרֹב נֹרְאוֹת,
אֲזַהֶרָה בְּשֵׁם קֹדֶשׁוֹ וּבְשֵׁם
יִשְׂרָאֵל יְכֻנָּה.

נִקְרָא שְׁמוֹת שְׁבָעִים, וְעָמוּ
בַּחֵר מִשְׁבָּעִים, וְשָׁמוּ מְעֻלָּה
לְמַעֲלָה מִשְׁבָּעִים.

סִדְרָה בְּסֻמָּנִים וּבְמִסּוּרוֹת,
וּבְדִקְדּוּק חֲקִירוֹת, בְּדִינֵי
מָמוֹנוֹת וְדִינֵי נַפְשׁוֹת.

עֲטִיפַת הַזֵּין צֹהֵלָה וְרִנָּה
יִרְאָה וְנִבּוּאָה, הַגִּיּוֹן וּמְלִיצָה
תַּפְאֶרֶת וְשִׁמְחָה.

פְּרָקֵי אֲגָדוֹת וְעֶרְכֵי עֲנִינּוֹת,
דְּקְדוּקֵיהֶן וְדִקְדוּקֵי סוּפְרִים.
צוּר כְּתָבָם בְּסוּד שְׁלִישִׁים,
וְנִתְּנָם בְּאַהֲבָה לְזֶרַע
הַמִּקְדָּשׁ.

קִבְלָה שְׁלִישִׁי בַּחֲדָשׁ
הַשְּׁלִישִׁי, וְנִתְּנָה יַחַד לְזֶרַע

יִשְׂרוּן.

רִאשִׁית וְאַחֲרִית חֲקוּק
בְּתוֹכָהּ, וְהַעִיד עֲלֵיהֶם שָׁמַיִם
וְאָרֶץ.

שִׁירָה פֶּתַח עָנוּ עַל זֹאת
וְאָמַר שִׁירוֹת הֶרְבֵּה, וּפָץ
וְאָמַר אֵין כָּאֵל יִשְׂרוּן.

תּוֹרָה תְּמִימָה הַנַּחִיל אָדוֹן
לְשִׁבְטִים, כְּדִי לְהַכְנִיסָם בְּגֵן
עֵדֶן לְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים.

תּוֹרָה תְּמִימָה נָתַתִּי לָכֶם,
עָמִי וְנִחַלְתִּי קִרְאָתִי אֶתְכֶם,
כְּדִי שְׁאֲתֵן לָכֶם שְׂכָר טוֹב
בְּעוֹלָם הַזֶּה וּבְחֵלֶק טוֹב
לְעוֹלָם הַבָּא.

דְּבָרֵי אֱמֶת וְחֻקֵּי צֶדֶק וְשִׁכְל
טוֹב יִנַּחֲלוּ עוֹשֵׂיהֶם לְעוֹלָם
וָעֶד.

פירוש רבינו אפרים מבונא

אזהרת דמתיבתא קדישא דרבנן ז"ל דפומבדיתא אזהרת בגימטריא תרי"ג

אזהרת ראשית לעמך נתת. דוק וחלד הודעת שכרן ועונשן. בפרשת 'כי תוליד בנים' (דברים ד כה-לא) 'העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ כי אבוד תאבדון' וגו' הרי עונשן, 'באחרית הימים ושבתי וגו' 'לא ירפך ולא יעזבך' הרי שכרן. וכן בפרשת 'ראה נתתי לפניך היום' וגו' (דברים ל טו), 'העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ החיים והמות' וגו' (שם פסוק יט). עשרה כתרים. הם י' הדברות. בין שני כרובים הנחתם. בין שני כרובים בארון שהיו הכרובים סוככים עליו. עניין אחר. אזהרת ראשית. אין ראשית אלא תורה שנאמר (תהלים קיא י) 'ראשית חכמה יראת יי', ירא"ת בגימטריא תורה³, זהו תרי"א כי פרשיות פסח ומילה קודם לכן ניתנו, וכשתחשוב פסח ומילה אז יהיה תרי"ג. זירוז מקרא. יש מקומות במסורת המקרא שכתב מזרזין, כלומר ממהרין הקריאה בשביל משמעותה, בשם רבינו יהודה ב"ר קלונימוס⁴. כתובים משולשים. שלשיים הם לתורה ולנביאים. שלשים וששה. מסכתות בתלמוד. טעמי משלו. בכל הספרים

1 בכת"י וג', וכן בכל מקום.

2 לשון הפסוק 'לא ירפך ולא ישחיתך', ולשון רבינו הוא על פי לשון הפסוק במקום אחר (דברים לא ו).

3 ראה גם במדרש (במדב"ר יח כא): יראת בגמטריא תרי"א ותורה תרי"א.

4 ראה גם בפירוש הרוקח: זירוז מקרא ותרגום תורה. מזרזין לקרות התיבה כגון שתמצא במסורת. (וראה עוד במבין חידות מפתח המסורה אות ז ד"ה זריז).

כתוב טעמים שלו, אבל טעמי משלו נראה עיקר, כלשון המקרא בשלמה⁵ (מלכים א' ה יב-יג) 'וידבר על העצים שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף⁶, ונדרש בפרק ב דעירובין (כא:)) ובפסיקתא דפרה (פסיקתא רבתי פי"ד, פסיקתא דר"כ פ"ד ג) על התורה. והסופרים שגו מתחלה להמשיך מ"ם דמשלו אצל יו"ד דטעמי להמציאה לטעמים⁷, כתיב טעמי משלות, וכן היא בפסיקתא דפרה (שם) 'וידבר ג' אלפים משל' על כל פסוק ופסוק, 'ואלף' זה טעמים על כל משל ומשל, 'ויהי שירו חמשה ואלף', שירו של שלמה אין כתוב כאן אלא שירו של משל. יחידה. היא התורה שיחידה בעולם, שאין כמותה בעולם, כמו שנאמר (איוב כח יב) 'והחכמה מאין תמצא' וגו'. עניין אחר. בתחילה⁸ היתה יחידה אצלו אמון ולבסוף ניתנה לס' ריבוא. גם בשם המפורש בע"ב. אותיות, הוא שם שקרע בו משה את הים, היוצאין מג' פסוקים (שמות יד יט-כא) 'ויסע מלאך האלהים' וגו', 'ויבא בין מחנה' וגו', 'ויט משה' וגו', 'ופירשנוהו בעניין ההושענות עיין לשם⁹ ורבינו שלמה פירשה בפרק לולב וערבה (סוכה מה. ד"ה אני והו)¹⁰. לכל אחד ג' כתרים. אלו כתרי אותיות שדרש רבי עקיבא ג' זיוניו למעלה על האות ופירשנום למעלה בסוף אזהרות יום ראשון על רשומות קמוצות¹¹. אזהרה

5 בכת"י כשלמה.

6 לשון הפסוק: 'וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמישה ואלף, וידבר על העצים'.

7 בכת"י נוסף כאן: ס"י.

8 בכת"י בתחילה.

9 היינו פירוש רבינו להושענות (ככל הנראה בפירוש 'אני והו הושיעה נא'), ולא זכינו לאורו בשלימות. (קטעים מפירוש רבינו להושענות נמצאים בכת"י קרימונה הארכיון העירוני מס' 68, תצלום ממנו בספריה הלאומית מספר מערכת 990000700370205171. אך אין שם את הקטע שאליו מציין רבינו כאן), וחבל על דאבדיו.

10 וזה לשונו: משבעים ושתיים שמות הן, הנקובים בשלש מקראות הסמוכין בפרשת ויהי בשלח: 'ויסע' וגו' 'ויבא בין מחנה' 'ויט משה את ידו', ושלשתן בני שבעים ושתיים אותיות, ומהן שם המפורש, אות ראשונה של פסוק ראשון, ואחרונה של אמצעי, וראשונה של אחרון, וכן בזה הסדר כולן.

11 וזה לשונו שם: עניין אחר רשומות אילו התגין והזיונין. פירוש תגין, אותיות שיש להם בראשיתן משך שיוצא מן האות כעין כתה, כדאמרין בפרק הבונה (שבת קד.) מאי טעמא מהדר תגיה דקו"ף לגביה

בשם קדשו. הוא שם הקדוש של שם"ה אותיות כמניין ימות החמה¹², ורמז לדבר 'כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי' (מלאכי א יא), בכל יום ויום אות אחת מזריחה ועד שקיעה מפי רבינו רבי יהודה. ובשם ישראל יִכְנֶה. 'צו את בני ישראל', 'דבר אל בני ישראל', ולשון המקרא (ישעיה מד ה) 'ובשם ישראל יִכְנֶה' אמן. עניין אחר. כינוי השם של יעקב. ושמו מעולה למעלה מע'. כדכתיב (תהלים קיג ד) 'רם על כל גויים יי' שהם ע' אומות. עטיפת הזיין. בויקרא רבא בפרשת אם בחקתי (לה ו) חרב וספר תורה ירדו כרוכין, דכתיב (ויקרא כו כה) 'והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית¹³, ובפסיקתא דנחמו (פסיקתא דר"כ פט"ז ג) כשאמרו ישראל נעשה ונשמע שלח הקב"ה¹⁴ לכל אחד שני מלאכים, ק"כ ריבוא, אחד להלבישו עטרה ואחד לאוסרו זיינו, הד"א (איכה ב יג) 'מה אעידך' מה קישוטין

רי"ש, תאגא בעין פסק או לגרמי' עשוי עטרה בראש הקו"ף [וכו']. זיונין הם המשוכין העשויין על ראשי האותיות, כעין כלי זיין התלויין על מתני האדם ובולטין לחוץ [וכו'], ובהקומץ רבה (מנחות כט:) אמר רבא שבע אותיות צריכות שלושה זיינין, ואילו הן שעטנ"ז ג"ץ, ופירש רבינו שלמה ג' תגין קטנים בכל אחת, בש"ן בראש רגל השמאלי, וכן בע"ן בראש רגל הפנימי, וכן כול. ואותן ג' תגין אחד נוסה לימין, ואחד נוסה לשמאל, ואחד למעלה [וכו'], והוא הדין הצד"י כפופה ולנו"ן פשוטה [וכו']. ועוד כתב שם [בספר התגין] ואין להמיר ולהרהר על החסירות והיתירות, ולא על כל אלה ולומר מה נשתנו אילו מאילו, כי לא נמסרו להדרש לשום אדם בעולם זולתי לרבי עקיבא בן יוסף דורש כתרי אותיות, ואמר כמה מיני טעמים, וכיון שהרגו קיסר הרשע עמדו תלמידיו וגזזום את המדרש עד דייטון אליהו ועזרא. אך את זה מצאתי שדרש רבי עקיבא על תגין וזיונין, [א'] שיש לה ג' זיונין [לעיל], כנגד שילוש קדושות של מלאכי השרת ואחר כך מזכיר את השם, [ושני זיונין למטה], כנגד ייחוד השם שישארל מייחדין לאחר ב' תיבות. ב' יש לה ב' זיונין כו' כך דרש כל כ"ב אותיות.

12 ראה בספר השם: ועוד שם אחד שיש בו שם"ה אותיות, זהו שיסד הפייט באזהרת ראשית אזהרת בשם קדשו ובשם ישראל יכונה, פירוש, אזהרות לאוין נתן הקב"ה וכללם בשם קדשו שיש בו שם"ה אותיות.

13 זה לשון המדרש: תני בשם רבי אלעזר הסייף והספר ניתנו מכורכין מן השמים, אמר להם הקדוש ברוך הוא אם שמרתם מה שכתוב בספר זה הרי אתם ניצולים מן הסייף, ואם לאו סוף שהוא הורג אתכם. עד כאן.

וראה גם שם (ו ה): אמר רבי יצחק מלך כשהוא משיב את לגיונותיו אינו משיבין אלא בסייף, כלומר שכל העובר על התנאים הללו יהא הסייף הזה עובר על צווארו וכו'. רבי ברכיה מייית לה מן הדא 'והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית'.

14 בבת"י הק' וכן בכל מקום.

קישטתי אתכם. עניין אחר. מהו 'הורד עדיך' (שמות לג ה) אמר רבי שמעון בן יוחי כלי הזיין שנתן להם הקב"ה ושם המפורש חקוק עליו בתנחומא בפרשת כי תשא (תנחומא ישן טו). הגיון. זהו משל דימוי הדבר. מליצה. זהו פירוש למעלה בסוף האזהרות. ובמסורות. מסורת גדולה והקטנה. ובדקדוק חקירות. הוא סוד הדייקות התלוי בחקירת הפעלין והגיזרות שיש [למצאם] מן המקראות. עניין אחר, חקירות מוסב על דיני ממונות ודיני נפשות, דתנן (סנהדרין פ"ד מ"א) אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה וחקירה, [שנאמר]¹⁵ (דברים יג טו) 'ודרשת וחקרת', והם ז' חקירות של זמן שיש בהן הזמה¹⁶ אבל 'ודרשת' הם בדיקה של כליו של הורג, ובאיזה כלי זיין הרגו, ומכירין אתם אותו, התריתם בו, ובאיזה מקום הרגו, זהו דבר תורה שדיני ממונות כדיני נפשות בדרישה וחקירה, אבל אמרו (סנהדרין לב). אין דיני ממונות באילו דרישות וחקירות, אלא כמה מן הממון, ואיזה מקום הטהו, וארנקי שחורה ולבנה, משום נעילת דלת בפני לאוין. עניין אחר, ושמו מעולה. 'אדוני' מלא בוי"ו עולה לע"א, כך שמעתי¹⁷ ולא נהירא לי, שהרי ה[י]א אינה שם לבדה שתהא עולה משאר ד' האותיות. ולי נראה ושמו י"י מעולה, שנאמר (שמות ג טו) 'י"י אלהי אבותיכם' וגו' 'זה שמי לעולם' וגו', וכמה 'וידעו כי שמי י"י' (ירמיה טז כא), וכן 'אני י"י הוא שמי' וגו' (ישעיה מב ח), שם בן ד' אותיות מעולה בכך שנזכר יותר מכל ע'

15 בבב"י: לש'.

16 ראה במשנה (סנהדרין פ"ה מ"א): היו בודקין אותן בשבע חקירות: באיזה שבוע, באיזו שנה, באיזה חודש, בכמה בחודש, באיזה יום, באיזו שעה, באיזה מקום. רבי יוסי אומר באיזה יום, באיזו שעה, באיזה מקום, מכירין אתם אותו, התריתם בו, העובד עבודה זרה את מי עבד, ובמה עבד.

17 ראה גם בספר גימטריאות לרבי יהודה החסיד (ח"ב אות קצג): בקריאתו מלא ע"א, זהו ה' אחד ושמו אחד (זכריה יד ט), מעולה למעלה משבעים, השם ככתיבתו (וראה גם בח"א פר' תולדות אות ה). וראה גם בפירוש הרוקח כאן: ושמו מעולה למעלה משבעים. זהו שם אדוני"י עולה חשבונו לע"א. ובפירושו על התורה (דברים ו ד): ושמו מעולה למעלה משבעים, לכך במנוח 'אדוני' מלא ו' (שופטים יג ח), בגימטריא ע' כי השם הנכבד למעלה מכולם וכו'. ובפירושו על עלינו לשבח (נדפס במחזור אוצר הראשונים לר"ה אשכנז עמ' תשמ"ז) כתב: ובמנוח תמצא אדוני מלא, וזהו שאמר הפייט ושמו מעולה למעלה משבעים, כי הוא בגימטריא שבעים ואחד.

שמות כמו שנאמר (שמות שם) 'וזה זכרי לדור דור'. אבל מגמגם אני בזה שאין מן השמות אלא ע' עם השם של י", אם כן אינו מעולה אלא למעלה מס"ט¹⁸, לפיכך פירוש ראשון עיקר. **סידרה בסימנין**. 'וישם לפניהם את כל הדברים האלה' (שמות יט ז) תרגומו וסדר קדמיהון, וכן 'שימה בפיהם' (דברים לא יט), סדרה בסימניות¹⁹, פירשנוהו למעלה בסוף האזהרות סימני הגירסות²⁰. **ורבינו שמואל ברבי קלונימוס פירש אילו עוקצין שבאותיות, ותגין, וזיונין, וטעמי פרשיות סתומה ופתוחה, וט"ו נקודות, וכולם פירשנום מפרק התגין שמסר אליהו לעזרא²¹. פרקי אגדות**. כמו המדרש של בראשית רבה, וויקרא רבה, ואלה הדברים רבה, ותנחומא, וילמדנו²², ופרקי דרבי אליעזר, ומדרש תנאים. **וערכי**. סידרי פרשיות של ברייתות, כגון מכילתא, וסיפרא, וסיפרי. **דיקדוקיהם**. בתלמוד. **ודיקדוקי סופרים**. במקרא, שהיו סופרים כל אותיות שבתורה, לפיכך נקראו הראשונים סופרים שהיו דורשין

18 ראה במדרש שיר השירים זוטא (בתחילתו) את פירוט שבעים שמות ה', והוי"ה אחד מהם. אמנם ראה במדרש אותיות דרבי עקיבא (נוסחא א') שפרט שבעים שמות ה' בעניין אחר, ושם שם הוי"ה לא נמנה עמהם עיי"ש.

19 כן הוא הנוסח כאן לחלק מהנוסחאות, ראה במחזור גולדשמידט כאן.

20 וזה לשונו שם: ענין אחר רשומות אלו סימני הגירסות שבתלמוד לידע איזו מוקדמת לחברתה, וכדי לומר דבר בשם אומר, כמו שאנו מוצאים הרבה בתלמוד, דגרסין בפרק כיצד מעבירין (עירובין נד:) אמר רב חסדא אין התורה נקנית אלא בסימנין שנאמר 'שימה בפיהם' סמנה בפיהם, וכי האי גוונא נמי בפרק הבונה באלפא ביתא דדרדקיא (שבת קד), וכן יסדו באזהרות דיום שיני סידרה בסימנין ובמסורות, ובזמר אסמין חתן עשה סימנים וקנה תורתך.

21 ראה את דבריו באזהרת אתה הנחלת ד"ה נוטריקון: שכך כתב בתחילת ספר התגין, ספר חומש דמסר אליהו כהנא רבא לעזרא בגו עזרת מתגין, וזיונין, ואותיות הגלולות, ואותיות קטנות, וקמוצות ותיבות מוקדמות ומאחרות, וחילופי תיבות, וחילופי אותיות, ופרשיות פתוחות שורה לגמרי עד סוף שיטה השנייה, ופתוחות מצד אחד, וסתומות, וסדורות, וקמוצות, ונוטריקון, וי' נקודות. ועזרא עלה מבבל ומסרן לאנשי כנסת הגדולה, ואחר פטירת עזרא נעלמו מהם דברים, ואיפליגו חכמי סורא ונהרדעא, ועשו סימניות במקום הפלוגתות עד דייטון אליהו ועזרא וישאלום, עד כאן. ושם כתובין הסמניות שעשו במקום הספיקות. (וראה עוד את המשך דבריו לעיל בהערה הקודמת).

22 מדברי רבינו מוכח שמדרש תנחומא ומדרש ילמדנו הם שני מדרשים נפרדים, ובמדרש תנחומא בדפוס ראשון (קושטא ר"פ) כתבו המדפיסים בעמוד הראשון 'מדרש תנחומא הנקרא ילמדנו'. (ובענין זה הוא בהרבה דפוסים). וראה במעריך (ערך תנחומא): כתבו המדפיסים תנחומא הנקרא ילמדנו, ושקר הוא, הלא תראה הילקוט שמזכיר שניהם בכמה מקומות, אלמא האי לחוד והאי לחוד.

ו'ו' ד'גחון' (ויקרא יא מב) חצי אותיות שבתורה כו' כדגרסינן בפרק קמא דקידושין (ל.). וגרסינן בפרק אין בין המודר (נדרים לז:): אמר רבי יצחק מקרא סופרים, ועיטור סופרים, כתבין ולא קריין וכו', וכולהו מיפרשי התם. והיינו נמי דאמרינן מדברי סופרים כגון שניות מדברי סופרים (יבמות פ"ב מ"ד), שספרו את הקרובות. בסוד שלישים. שנאמר (משלי כב כ) 'הלא כתבתי לך שלישים במועצות', ונדרש יפה בתנחומא בפרשת בחדש השלישי (תנחומא ישן יתרו ח) התורה משולשת, ואותיותיה [משולשות], והאבות משולשין לשם יותר משיש פיר' היטב בפרק אמר רבי עקיבא (שבת פח). ולא יכולתי להאריך כאן. קיבלה שלישי. זה משה שהוא שלישי בין ישראל להקב"ה, ושלישי לבטן. ראשית. מה שהיה מראשית, ומה ש[י]היה עד סוף שנה. שירה פתח עניו על זאת. התורה. ואמר שירות הרבה. שירת הים, ושירת הבאר, ושירת האזינו, וזאת הברכה חשיב כמו שירה, דהשתא להאזינו דפורענות גמורה הרי שירה, לברכה לא כל שכן. ובסוף שירת הברכה (דברים לג כו) פץ ואמר אין כאל ישורון. אין כאל שאני משורר לו. עניין אחר. לא זו מחבבו עד שאמר 'אין כאל ישורון' אמר לו הקב"ה אתה עיליתיני על כל באי עולם עשיתני חטיבה אחת בעולם אף אני אעלה אותך כו', בסוף פסיקתא דרב כהנא (פיס' וזאת הברכה). שכר טוב בעולם הזה כו'. שנאמר במצוה קלה כבחמורה 'למען ייטב לך והארכת ימים' (דברים כב ז, ה טז), 'ייטב לך' בעולם הזה 'והארכת ימים' לעולם שכולו ארוך (ראה קידושין לט:), ופירשנוהו למעלה בסוף האזהרות²³. דברי אמת. 'וכתוב יושר דברי אמת' (קהלת יב י), היא התורה, שראשית כ"ב האותיות א' ואמצען מ' וסופן ת'. ושכל טוב. קרא כתיב בתילים (קיא י) 'ראשית חכמה יראת יי' שכל טוב לכל עושיהם'. ועירב בו מקרא אחר שמצא אצל טוב 'כבוד

23 וזה לשונו שם: קלות וחמורות. מצוות קלות כמו שילוח הקן, חמורות כיבוד אב ואם, וכן במצוות לא תעשה יש מצוה קלה לקיים מחברתה, כולם ניתנו בסיני. וראה גם בפירושו לפיוט 'אז שש מאות': ומתן שכן. לקלה כגון שילוח הקן, 'למען ייטב לך' בעולם הזה, 'והארכת ימים' לעולם שכולו ארוך, כמו לחמורה כגון כיבוד אב ואם, שכתוב בה כמו כן בדברות האחרונות 'למען יאריכון ימיו ולמען ייטב לך'.

חכמים ינחלו' (משלי ג לה), 'ותמימים ינחלו טוב' (שם כח י), ואין 'טוב' אלא תורה שנאמר (שם ד ב) 'כי לקח טוב נתתי לכם תורת' וגו' (אבות פ"ו מ"ג). בתנחומא בפרשת וזאת הברכה²⁴ ברכה זו בירך משה בתורה ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר בחר בתורה הזאת וקידשה ורצה בעושיה. לא אמר לא בעמיליה, ולא בהוגין בה, אלא בעושיה, שמקיימין דברי תורה. אדם מישראל אומר מה אעשה שלא למדתי תורה, אמר הקב"ה כל מי שירא אותי ועושה דברי תורה כל החכמה והתורה בלבו, שנאמר (תהלים קיא י) שכל טוב לכל עושיהם.

שבח לדר בנהורא שסיימתי פירוש של מתן תורה.

24 לפנינו הוא בדברים רבה (וזאת הברכה יא ו).

בעזה"ת

פירוש רבינו יצחק ב"ר טודרוס לשמור לבי מענה

מבוא

מבין חיבורי האזהרות המפורסמים¹, בולט חיבור אזהרות 'שמור ליבי מענה' לחכם והמשורר רבי שלמה אבן גבירול, אזהרות אלו נפוצו מאוד ונאמרו בהרבה קהילות בחג השבועות. וכפי שכתב האבודרהם²: 'נוהגין בכל המקומות לקרוא בשני ימים טובים של חג השבועות אזהרות החכם המשורר רבי שלמה בן גבירול ז"ל שעשה על מנין המצוות, ביום הראשון קורין מצוות עשה, וביום השני מצוות לא תעשה'. וכן כתב האורחות חיים³: 'ובמוסף יום א' של עצרת וכו' נהגו לומר שמור לבי וכל מצוות עשה וכו', ובמוסף יום שני אומרים גם כן לא תעשה ומתחילין בצל ש-די אחזה, ויש נוהגים לומר פיוטים אחרים שיש בהן מצוות עשה ומצוות לא תעשה, וגם יש מקומות אומרים הכל ביום שני מצוות עשה ומצוות לא תעשה, והכל לפי המנהג'. ובצידה לדרך⁴: 'נוהגין ברוב מקומות ישראל לומר אחר חזרת המוסף אזהרות כל אחד לפי ארצו וכו', ובספרד, וברוב ארץ המערב אומרים שמור לבי מענה שחבר החכם המשורר רבי שלמה אבן גבירול⁵.

וכן ציין החיד"א בשם הגדולים⁶: 'ורבינו שלמה בן גבירול וכו' ראה והתקין אזהרות שמור לבי מענה וכו'. ואלו האזהרות אומרים אותם בני ספרד,

1 על עניין האזהרות בכללות, ראה גם לעיל במבוא לפירוש רבינו אפרים מבוא.

2 סדר תפילות השבועות.

3 חלק א סדר תפילות הפסח ושאר מועדות אות יב.

4 מאמר ד כלל ד פרק ו.

5 מערכת ספרים אות א כה.

וגלילות טורקיא"ה, וארץ מצרים, וארץ הצבי'. וכן הוא המנהג הנפוץ בקרב רבים מבני עדות המזרח עד ימינו אנו, וכן נדפס במחזורים.

אזהרות אלו נכתבו על ידו, בהיותו אך כבן שש עשרה שנה, כמו שכתב בראש שירו:

אני השר, והשיר לי לעבד.
אני כינור לכל שירים ונוגנים.
ושירי הוא עטרה למלכים,
ומגבעות בראשי הסגנים.
והנני בשש עשרה שנותי,
ובי שכל כמו בן השמונים.

הרבה חיבורים נתחברו משך הדורות על פירוש האזהרות של רשב"ג, ביניהם מפורסמים הפירושים: פירוש רבי משה אבן תבון, זוהר הרקיע לרשב"ץ, נר מצוה, פתיל תכלת ועוד. כאן אנו מביאים קטעים מפירוש חדש לאזהרות לרבי יצחק בן טודרוס שעדיין לא ראה את אור הדפוס.

רבינו יצחק בר טודרוס חי לפני למעלה משבע מאות שנה, ונפטר בין השנים ה'ס"ה-הע"ה. היה מחכמי ספרד, וממקובלי הדור בעיר ברצלונה,

6 וראה לרבי משה אבן תבון בהקדמת פירושו (כתבי רבי משה אבן תבון עמ' 281): 'והנראה, המצוות עשה עשה בנערותו, ומצוות לא תעשה עשה בסוף ימיו בשלמותו'.

7 ראה רשימה חלקית במבוא לספר זוהר הרקיע עם פירוש זיו הזוהר פרק ד. ויש להעיר ששם מונה ב' פעמים את פירוש רבינו יצחק בר טודרוס, הן בהערה 5, והן בסוף הפרק אות ב. וכן הפירוש לר"ש אבן תבון שציין שם בסוף באות א, הוא הוא הפירוש לבנו הר"מ אבן תבון שציין בתחילת הפרק באות א, וכמו שמוכח במעלות שלמה הנ"ל עיי"ש.

8 יש להבדיל בינו לבין רבי יצחק בר טודרוס הראשון שראה את רבינו תם. ראה בשו"ת מהרי"ק שורש קב, מבוא לספר המחכים עמ' 7, אוצר הגדולים ה'עמ' רסה, אות תתריז. וכן יש להבדיל בינו לבין רבי יצחק בר טודרוס שנפטר בשנת ה'ק"ב ומועתקת מצבתו בספר אבני זכרון אות כג, ובין רבי יצחק בר טודרוס מחבר הספר באר לחי, שנדפס בספר תפארת שיבה עמ' 91 ואילך, שהיה מאוחר עוד יותר, ראה שם עמ' 98-99.

מכונה על ידי הראשונים בתואר 'החסיד', למד אצל רבי יצחק סגי נהור בן הראב"ד⁹, ואצל הרמב"ן¹⁰. מתלמידיו נודעו רבי שם טוב בעל מגדל עוז שכותב עליו¹¹ 'מלאך ה' ראיתי עומד שם על שמאלי פחד יצחק היה לי, ומסיים עליו ועל הרשב"א 'נתנני ה' לרחמים בעיניהם נצרתי תאינתם והאכילוני פריהם', וכן רבי נתן בעל המחכים¹².

רבינו גם חתום על החרם נגד הפילוסופי ולימודי חכמת הטבע וחכמת אלוות הוונים, שהוכרז בברצלונו בשבת פרשת דברים ה'ס"ה¹³.

שמו נזכר בכמה מספרי הראשונים, כגון: רבינו בחי¹⁴, ארחות חיים¹⁵, מאירת עיניים¹⁶. כל בר¹⁷, ריקאנטי¹⁸, וכמובן בספרי תלמידיו המחכים ובעל המגדל עוז.

חיבור נוסף של רבינו הוא, פירוש המחזור על דרך הקבלה¹⁹. ויש שיחסו לו

9 ראה לתלמידו במגדל עוז (תפילין פ"ג): 'וכן נהגו רבותינו האחרונים נ"ע שלמדוני חכמה הרשב"א והריב"ט מפי הרב החסיד ר"י בן הראב"ד ז"ל ועל פי רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל'. וכן כתב בספרו בדי הארון (ש"א פ"ה): כאשר קבלתים מפי רבותי הרב הגדול רבי שלמה ב"ר אברהם ז"ל בן אדרת וה"ר יצחק ב"ר טודרוס נ"ן שקבלו מפי הרב ר' משה בן נחמן ז"ל והרב החסיד ה"ר יצחק סגיא נהור ז"ל בן הרב הגדול ר' אברהם ב"ר דוד ז"ל".

10 ראה לעיל, וראה גם במאירת עינים (ויקרא כג מ): 'כי הרשב"א והחסיד ריב"ט תלמידי הרב ז"ל'. בספר עיונים ומחקרים ב עמ' 133 כתב שרבינו היה גם תלמיד של רבי שלמה פטיט, ולא ידעתי מנין לו.

11 בהקדמתו לכתר שם טוב, שעודנה בכת"י.

12 ראה לרב יעקב פריימאן במבוא לספר המחכים עמ' 6 ואילך, אמנם ראה באוצר הגדולים הנ"ל שכתב שהמחכים היה תלמידו של הריב"ט הראשון.

13 שו"ת הרשב"א סי' תט"ו. ועוד חתום על כמה מהמכתבים בנושא זה בספר מנחת קנאות. עוד מצינו את חתימתו על פסק של הרשב"א בתשובות חכמי פרובינציה סי' עד.

14 שמות טו ג.

15 הלכות תפילה אות קג.

16 שמות ג טו, ועוד.

17 סימן יב.

18 שמות ג טו, ויקרא טז ח.

19 נדפס בשנת תשפ"א על ידי מוסד הרב קוק, בתוך 'פירושי הראשונים לקבלת הרמב"ן'.

גם את הפירוש על ספר גינת הביתן לרמ"ה, אחרים דחו יחוס זה²⁰.

פירושו לאזהרות נמצא בחמישה כתבי יד, שמו מופיע בכל כתבי היד. פירושו מצוטט בשמו גם במלאכת שלמה (קידושין א ח) "ומצאתי בפירוש ה"ר יצחק ב"ר טודרוס ז"ל לאזהרות דה"ר שלמה ב"ר גבירול ז"ל" וכו'. והדברים נמצאים לפנינו (מצוות עשה יד).

בפירושו מתמקד רבינו בעיקר לבאר את שיטתו של הרשב"ג במניין המצוות, וכפעי שכותב בהקדמתו: 'ראיתי רבים מסתפקים בעיקרי המצוות הנרמזות באזהרות אשר יסד הפייט ר' שלמה בן גבירול זצ"ל, ישוטטו רבים ואין הכיוון עולה בידם, לפי שלא הגיעו אל תכלית כוונתו, אל מקום היסוד אשר בנה עליו. על כן שמתי פני לעומת האזהרות אשר מצאתי בסדר הגאון רב עמרם ז"ל שמתחילות אחגור חיל לרומם לבורא²¹, וגם ראיתי סדר הגאון בעל הלכות ז"ל, ומשם חפרתי אמתת כוונת הפייט הזה'. יתכן שרבינו רומז בזה גם לפירוש רבי משה אבן תבון, בו פירש את האזהרות לפי מניין המצוות של הרמב"ם. רבינו כמעט ולא התעסק עם פירוש תיבות הפיוט, וכפי שכתב בהקדמתו: 'ולא השגחתי לבאר מלותיו וצחות לשונו שלא להטריח'.

במניין המצוות לשיטת הבה"ג נאמרו אופנים שונים, וכעת מברר לנו אופן חדש במניין המצוות, של שיטת רבינו אליבא דרשב"ג, ולעת עתה לא מצאנו חבר לרבינו בזה.

תחילת הפירוש, התפרסם על ידינו בקובץ בית אהרן וישראל (שנה לז גליון ה). כאן אנו מפרסמים לראשונה את פירושו לעונשין, כשתקוותינו להוציא לאור פירוש זה בשלימות בע"ה.

20 על פיוטים שכתב רבינו, ראה בקובץ ארשת חלק ה עמ' 84. על פירושו לסוד לולב ראה במבוא לספר המחכים עמ' 8.

21 אזהרות אלו אינם ידועים כיום, ורבינו הוא המקור היחיד לאזהרות הללו.

פירוש זה יוצא לאור על ידי חמישה כתבי יד:

- א. כתב יד הספריה הבריטית²² מספר 19787, צילומו קיים בספריה הלאומית מספר מערכת 990001219300205171, קובץ הכולל חיבורים לחג השבועות²³, נכתב בכתיבה מזרחית, ומתוארך על ידי קטלוג הספריה הבריטית למאה ה-15 למניינם (ה'ק"ס-ה'ר"ס). פירוש האזהרות מופיע שם בין העמודים 1א-62ב, יש שם מעט השלמות מפירוש אחר לאזהרות²⁴. בדף 62ב נגמר פירוש רבינו באמצע עונש סג, והשאר חסר, כשבעמוד הבא ממשיך ישר באמצע קטע בזוהר הרקיע, וככל הנראה חסרים בכת"י כמה דפים.
- ב. כתב יד הספריה הבודליאנית שבאוקספורד²⁵, צילומו קיים בספריה הלאומית מספר מערכת 990000928020205171. קובץ הכולל חיבורים שונים²⁶, נכתב בכתיבה ספרדית במקנס שבמרוקו בשנת ה'רס"ט. פירוש האזהרות מופיע שם בין העמודים 1א-93ב. שם מופיעים שני פירושים

From the collections of: THE BRITISH LIBRARY, The National Library of Israel. "Ktiv" 22 Project, The National Library of Israel

23 פירושים לאזהרות, זוהר הרקיע, ילקוט שמעוני רות, פירוש רבי נתן ב"ר יצחק לפיוט 'יום יצאה', פירוש רש"י רות. פירוש רבי נתן ב"ר יצחק הנ"ל, יצא לאור על ידינו ע"פ כתב יד זה בחוברת 'כלת עדנים', בשנת תשפ"א.

24 בהתחלה מופיע פירוש אחר להקדמת האזהרות 'שמור לבי מענה', ובדף 3א מסתיים פירוש ההקדמה, ונכתב: 'עד כאן מפירוש אחר שלא מפירוש ר' יצחק טודרוס ז"ל', ואז מתחיל 'אמר הכותב' והקדמתו של רבינו, כשלאחריו מתחיל הפירוש ישר ל'אני הוצאתיך'. גם בסוף מצוות עשה (דף 30א) מופיע סיום שונה, ובפתיחת מצוות לא תעשה נאמר: 'פירוש זה מהפירוש שפירש רבי שלמה אבן גבירול ז"ל' ומופיע פירוש אחר להקדמת לא תעשה. ובדף 32א חוזר הסופר לפירושו של רבינו עם הכותרת: 'זוה מן הפירוש שעשה ר' יצחק טודרוס זכרו לברכה'.

From the collections of the Bodleian Libraries, University of Oxford, "Ktiv" Project, 25 The National Library of Israel

26 פירוש האזהרות, קיצור ספר חובות הלבבות, ספר היראה, וספר התפוח.

במקביל, האחד פירוש בן טודרוס והוא הפירוש שלפנינו, והשני בן שושאן²⁷. בסוף האזהרות מופיע קולופון מאת הסופר: 'ונשלם פירוש המצות ביום שישי כ' יום לחודש סיון במתא מכנאסה שנת הרס"ט ליצירה'. קולופונים דומים נמצאים גם אחרי החיבורים הנוספים שבכתב היד.

ג. כתב יד אוניברסיטת יוהן קרישטין סנקנברג שבפרנקפורט²⁸, לשעבר אוסף מרצבכר 87, צילומו קיים בספריה הלאומית מספר מערכת 990001380580205171. סידור מנהג ספרד לכל השנה, נכתב בכתובה ספרדית, ומתוארך למאה הט"ו למניינם (ה'ק"ס-ה'ר"ס). פירוש האזהרות מופיע שם בין עמודים 91א-113ב. בתחילתו כתוב: 'פירוש אזהרות לחכם ר' יצחק בן טודרוס ז"ל', בסופו חסר מל"ת רצ"א.

ד. כתב יד הספריה הלאומית שבפריס²⁹ מספר 273, צילומו קיים בספריה הלאומית מספר מערכת 990001291560205171, קובץ הכולל חיבורים שונים³⁰ בכתובות שונות, כתוב בכתובה ספרדית ומתוארך למאה הט"ו-ט"ז למניינם (ה'ק"ס-ה'ש"ס). פירוש האזהרות מופיע שם בין העמודים 150א-203ב. מעל כל קטע מצויין 'טודרוס', חסר מעט בסופו.

ה. כתב יד ספריית מונטיפיורי שבלונדון³¹, אוסף הברשטם 121, צילומו קיים בספריה הלאומית מספר מערכת

27 עליו, ראה להלן בפירוש אבן שושן לאזהרות.

From the collections of Universitätsbibliothek J.C Senckenberg Frankfurt am Main, 28
The National Library of Israel. "Ktiv" Project, The National Library of Israel

Source: Bibliothèque Nationale de France, The National Library of Israel. "Ktiv" 29
Project, The National Library of Israel

30 פרוש התורה, פירוש האזהרות, קבלה על מלאכת השיר, צורת הארץ.

From the collections of The Montefiore Endowment, London, The National Library of 31
Israel. "Ktiv" Project, The National Library of Israel

990001866800205171, פירוש האזהרות לריב"ט, נכתב
בכתיבה אשכנזית בשנת תרכ"ז על ידי בר גולדברג, והוא
העתק מכתב יד ד.

ערכנו את הפירוש בעיקר על פי כתב יד ב שהוא השלם ביותר, והוא
היחיד שמופיע בו הפירוש עד סופו, והגהנו אותו במקומות רבים בעיקר
על פי כתב יד א, שאפילו שהוא מלא בשגיאות, נראה שהנוסח שעמד
לפניו מתוקן יותר, לא ראינו לצורך לציין על כך בהערות, מלבד במקומות
משמעותיים, או כששני הנוסחאות מתאימות. במקומות מועטים תיקנתי
גם על פי כתב יד ד, שלמרות שנראה שעיקרו העתקה מכתב יד ב, יש בו
שינויים מועטים³².

עבודת הפיענוח וההערות נעשתה על ידי ידידי איש האשכולות רבי צבי
ויינברגר שליט"א, ואני הצעיר עברתי על החומר והוספתי הגהות והערות
זעיר שם זעיר שם. ה' יצילנו משגיאות אמן.

וכאן המקום להודות לספריות השונות בעלי כתבי היד, על רשותם האדיבה
בנפש חפצה להשתמש בכת"י ולפרסמם.

32 כתב יד ג לא רלוונטי, מאחר שחסר בו כל חלק העונשין, וכתב יד ה הוא העתקה מכתב יד ג, ללא
שינויים ותיקונים.

שמור לבי מענה

עונשין

וְהָבָא עַל אַרוֹסָה, וְעַל כָּלָה
כְּנוֹסָה, וְעַל בְּהֶמָּה אֲנוֹסָה,
וְהָבָא עַל זְכָרִים:

וּבָא עַל אִשָּׁת אִישׁ, מָאד
יַחְפִּיר וַיִּבְאִישׁ, וְדוֹדָתוֹ
מִבְּאִישׁ, שְׁנֵיהֶם נֶאָרִים:

וּבָא עַל יוֹלְדָתוֹ, וּבֵת בָּנוֹ
וּבֵת בָּתוֹ, וּבֵתוֹ וּבֵת אִשְׁתּוֹ,
לְפִי שְׁאוֹל נִפְזָרִים:

וְהָבָא עַל אָחוֹת, וְהָבָא
עַל חֲמוֹתָיו², וּבָא עַל אָחוֹת
אִשְׁתּוֹ, וּבָא עַל אָחוֹת הוֹרִים:
וְעַל אִשָּׁה וּבָתָּהּ, וּבֵת בָּנָה
וּבֵת בָּתָּהּ, וְעַל נָדָה בְּשִׁבְתָּהּ,
לְמִלְאֵת מְשֻׁמְרִים:

וְעַל אִשָּׁת אָבִיו, וְעַל אִשָּׁת
אָחִיו, וְאִם חֲמוֹתוֹ וְחָמִיו,

וְאַחַד וְשִׁבְעִים הֵם, חֲרוּצִים
בְּמַעֲשֵׂיהֶם, וְאֵלֶּה פְּקוּדֵיהֶם,
בְּמִכְתָּב נִזְכָּרִים:

אֲשֶׁר יִתֵּן מִזְרְעוֹ, לְמוֹלֶךְ
בְּרוֹב רִשְׁעוֹ, וְהַמְּגִדֵּף יִשְׁעוֹ,
אֲשֶׁר יְדוּ יָרִים:

וּמִסִּית וּמַחְלִיל, וּבֵן סוֹבָא
וְזוֹלִל, וּמִמָּכָה וּמַקְלִיל, וּמַדִּיחַ
עָרִים¹:

וְהַדּוֹבֵר סָרָה, בְּשֵׁם עֲבוּדָה
זָרָה, וּבַעַל אוֹב לְזָרָא,
וַיִּדְעוּנִי שְׁקָרִים:

וּנִפְשׁ רוֹצַחַת, לְפַחַד וּפַחַת,
וְעַם עִיר נִדְחַת, בְּחָרֵב
נִדְקָרִים:

וְנָבִיא מַדְעַת, תַּכְסָּה תוֹלַעַת,
וְאִשָּׁה נִרְבַּעַת, לְבִהֶמַּת
הַיְעָרִים:

2 נוסח ריב"ט: וְהָבָא עַל חֲמוֹתוֹ, וְהָבָא עַל אָחוֹת.

1 נוסח אבן שושן: סָרִים.

כָּל־אֱלֹהִים אֲסוּרִים:

וּמִשְׁפֹּט בְּנוֹת כֹּהֵן, וּמִשְׁפֹּט
זוֹמְמִיָּהוּ, וּמִשְׁפֹּט בּוֹעֲלִיָּהוּ,
לְהַשְׁמִיד וּלְהַחֲרִים:

וְהָבֹא עַל אֶרֶמִית, בְּרַעְתּוֹ
לְהַצְמִית, וְהַגּוֹנֵב בְּתַרְמִית,
קִשּׁוֹת נִבְחָרִים:

וְהַגּוֹנֵב אָדָם, בְּשַׁחַת יָרֵדָם,
וְאוֹכֵל חֶלֶב וְדָם, יִהְיֶה כִּיקָר
כָּרִים:

וְאִרְוֹר כָּל נוֹכַל, אֲשֶׁר פָּגוּל
יֹאכֵל, וְהוּא רַק יֹאכֵל, בְּאֵשׁ
הַכִּיּוֹרִים:

וְשִׁבְרוֹן מְתָנִים, לְאוֹחֵז
עֵינִים, וְנִקְיוֹן שְׁנַיִם, לְאוֹכֵל
נוֹתָרִים:

וְעוֹבֵד תַּפְלָצַת, לְכָלָה
נַחֲרָצַת, וְאוֹכֵל מַחֲמָצַת,
בְּיָמִים נִסְפָּרִים:

וּפֶסַח לֹא יַעֲשֶׂה, בַּחֲשֵׁךְ שְׁמוֹ

יְכוֹסֶה, וְאִישׁ אוֹכֵל וְעוֹשֶׂה,
בְּיוֹם הַכִּפָּרִים:

וְאִישׁ סֶךְ וּמַפֵּט, בְּעִבְרָתִי
אֲשַׁפֵּט, וְאִישׁ אֲזָנוֹ יֹאטֵם,
לְמִשְׁפֹּט הַמּוֹרִים:

וְהַשּׁוֹחֵט מִחוּץ, וְהַמַּעֲלֶה
בַּחוּץ, וְשֹׂאֵינוֹ רְחוּץ, בְּמִימֵי
כִיּוֹרִים:

וְעוֹבֵר עַל דָּם בְּרִית, תְּהִי
נִפְשׁוֹ לְהַכְרִית, וְהִיא⁴ תִּקְוָה
וְאַחֲרִית, לְשִׁלַּח הָאֲסִירִים:

וְהַטָּמֵא יוֹדֵשׁ, בְּבוֹאוֹ
לְמִקְדָּשׁ, וְהַאוֹכֵל נִקְדָּשׁ,
בְּטוֹמְאֵת הַבְּשָׂרִים:

וְהַאוֹכֵל טָבֵל, יְבוֹאֶהוּ חָבֵל,
וְיִיגַע לְהַבֵּל, וְיִאֲחִזּוּהוּ
צִירִים:

וְזֶר אוֹכֵל תְּרוּמָה, תְּבוֹאֶהוּ
מִהוּמָה, וְכֹהֵן כִּי יִטְמָא,
בְּעִבְרוֹ מֵאֲמָרִים:

3 נוסח אחר: וְכָל.

4 נוסח אחר: וְבוֹ. נוסח אחר: וְיִשׁ. (ראה אבן שושן).

אֲבִיוֹן, וַיִּבְנֶה הָרָצִיוֹן, וְעַמֶּק
הַפְּגָרִים:

וַיִּקֵּים אֶת סוּכּוֹ, וַיִּגְיֶה חֲשָׁכּוֹ,
וַיִּתֵּן עוֹז לְמַלְכוֹ, וְקִרְנָנוּ
יָרִים:

וַיִּרְאוּ מִתֵּי מִסְפָּר, בְּקוּם
יִשְׁנֵי עָפָר, וְכִתְקוּעַ שׁוֹפָר,
וְכִנְשׁוֹא גַס הָרִים:

וַיִּמְרָאשׁ הוֹמִיּוֹת, תִּרְנָנָה
פִּיּוֹת, וּמִמְעוֹנוֹת אֲרִיּוֹת,
וַיִּמְהַרְרֵי נִמְרִים:

וְאָז כָּל עַם שׁוֹיֵג, בְּרָעָה
יִתְמוּיֵג, לְקוֹל הַמּוֹן חוּיֵג,
בְּשִׁמְחָה וּבְשִׁירִים:

וְעַל הָרִי הַגָּלִיל, נִהְלַךְ בְּחִלְלִיל,
וְאָז תַּחֲפֹץ כָּלִיל, וְאָז יַעֲלוּ
פָרִים:

וּמִתְבַּל יוֹסֵר, טְבוּל יוֹם
הַנִּמְסָר, לְשִׁמֶשׁ וּמְחוֹסָר,
בְּגָדִים נִסְפָּרִים:

וְהָזָר הָעוֹבֵד, בְּמוֹתוֹ אֶפְבֹּד,
וּמֵאָרֶץ יֵאֵבֵד, מְחוֹסָר
כְּפָרִים:

וְהַמּוֹת רְתוּי, לְפָרוּעַ וְשִׁתוּי,
וְטִמָּא הָאֲתוּי, לְשִׁמֶשׁ
בְּחִדְרִים:

כָּלוּ מִצּוֹת עֵשֶׂה, וּמִצּוֹת לֹא
תַעֲשֶׂה, בְּעֶזְרַת צוּר מַחֲסֶה,
וּמִגֵּן לַיִּשְׂרָאֵל:

אֱלֹהִים⁵ הַתּוֹרוֹת, יִסּוּדוֹת
נִבְחָרוֹת⁶, וְלִהְנֶה פֹארוֹת,
כְּסִנְסִנֵי תִמְרִים:

יִמְהַר אֶל עֲלִיוֹן, לְקַבֵּץ עִם

5 נוסח אחר: וְאֱלֹהִים.

6 אבן שושן גורס: נִבְחָרוֹת.

פירוש ריב"ט

ואחד ושבעים הם. עתה יזכור שיש שבעים ואחד חייבי מיתות, הם השנים מהם על עשה והשאר לאוין, וכל אחד מהן לאו בפני עצמו אף על פי שלא מצאנו במקצתם לאוין מבוארים, והוא על דרך מה שאמרו לא ענש הכתוב אלא אם כן הזהיר. וכל אלו, יש מהם בסקילה, ויש בשריפה, ויש בסיף, ויש בחנק, ויש בכרת, ויש במיתה בידי שמים. ואלו הן השבעים ואחד:

שמונה עשר בסקילה, נותן מזרעו למולך, ומסית, והמחלל שבת, ובן סורר ומורה, ומקלל אביו ואמו, ומדיח, ובעל אוב, ובעל ידעוני, ובא על נערה מאורסה, ובא על כלתו, ובא על בהמה, ובא על הזכור, ובא על אמו, ובא על אשת אביו, ואשה הנרבעת לבהמה, ועובד עבודה זרה, והמכשף, והמגדף (סנהדרין פ"ז מ"ד).

עשרה בשריפה, הבא על [בתו, והבא על] בת בנו, והבא על בת בתו, והבא על חמותו, והבא על אשה ובתה, והבא על בת בנה, והבא על בת בתה, והבא על בת כהן נשואה, והבא על אם חמותו, והבא על אם חמיו (שם פ"ט מ"א).

שניים בסיף, רוצח, ואנשי עיר הנדחת (שם).

שמונה בחנק, מכה אביו ואמו, ומתנבא בשם עבודה זרה, ומתנבא לשקר, ובא על אשת איש, וזוממי בת כהן, ובוהל בת כהן נשואה, וגונב נפש, וזקן ממרא (שם פ"א מ"א).

עשרים ושלושה בכרת, הבא על אשת אחי אביו, ובא על אחות אביו, ובא

1 עיין רמב"ם בשה"מ שורש ז' ושורש י"ד שהשיג עליו, והרמב"ן בשורש י"ד יישבו. וע"ע רמב"ן שם בל"ת שיי"ט.

2 יומא פא ע"ב, וראה רמב"ם בהקדמתו לסה"מ (אחרי השרשים) ובהשגת הרמב"ן לשורש ב'.

על אחות אמו, ובא על אחותו, ובא על אחות אשתו, ובא על הנדה, ובא על אשת אחיו, ואוכל חלב, ואוכל דם, ואוכל פגול, ואוכל נותר, ואוכל חמץ בפסח, ומי שלא עשה פסח, ואוכל ביום הכפורים, והעושה מלאכה ביום הכפורים, והסך בשמן המשחה, ומפטם את השמן, ומפטם את הקטורת, והשוחרט בחוץ, והמקריב בחוץ, ובן שלש עשרה שנה שלא מל, וטמא שנכנס למקדש, וטמא שאכל את הקדש³.

עשרה במיתה בידי שמים, האוכל את הטבל, וכהן שלא רחץ ידיו ורגליו מן הכיור, וזר שאכל תרומה, וכהן טמא שאכל תרומה, וטבול יום ששמש, ומחוסר בגדים ששמש, [ומחוסר כפורים ששמש], וזר ששמש, ופרוע ושתוי ששימש, וכהן טמא ששימש (סנהדרין פג.).

הנה הם שבעים ואחד חייבי מיתות, מלבד בועל ארמית וגונב קסוה שהם במיתת קנאים (סנהדרין פא:), ומפני שאין מיתתן קבועה⁴ לא כללם הפייט בחשבון שאר חייבי מיתות, ומינה אלו לעצמם ואלו לעצמם. ועתה יזכירם לאחד אחד.

א'

אשר יתן זרעו מזרעו למולך ברוב רשעו. הנותן מזרעו למולך והעבירו באש בסקילה, שנאמר (ויקרא כ, ב) 'אשר יתן מזרעו למולך מות יומת עם הארץ ירגמוהו באבן'.

ב'

והמגדף ישעו. הנוקב שם המיוחד, והוא שמפרש שם ה' ומברך, הרי זה נסקל, שנאמר (ויקרא כד, טז) 'ונוקב שם ה' מות יומת רגום ירגמו בו כל

3 כריתות פ"א מ"א. [שם איתא ל"ו כריתות, אלא דיש מהם שמתחייב עליהם גם מיתת ב"ד וכבר מנאם לעיל]

4 "מפני שאין מיתתם קבועה אלא דרך מקרה, אם יבאו קנאין לפגוע בהם" - רבינו להלן בעונש מ"ב.

העדה' וגו'. ובסנהדרין אמרו (נה:): אינו חייב עד שיפרש את השם. ועוד אמרו (שם מה:): מגדף ועובד עבודה זרה נסקלין ונתליין.

ג' ד'

ומסית ומחלל. הן שני חייבי סקילה.

האחד, המסית חבירו לעבודה זרה הרי זה בסקילה, שנאמר (דברים יג, ז-יא) 'כי יסיתך וגו' וסקלתו באבנים ומת כי בקש להדיחך'. ואמרו בסיפרי (ראה פ"ט): מצוה ביד הניסת להמיתו.

והשני, המחלל שבת כגון העושה אחת מאבות מלאכות ותולדותיהן הרי זה בסקילה, שנאמר (במדבר טו, לה) 'מות יומת האיש רגום אות[ו] באבנים'.

ה'

ובן סובא וזולל. בן סורר ומורה שיגנוב וישתה חצי לוג יין ויאכל טרמיטר בשר הרי זה בסקילה, שנאמר (דברים כא, כא) 'ורגמוהו כל אנשי עירו באבנים ומת'. ואינו נעשה בן סורר ומורה אלא בן י"ג שנה ויום שהביא שתי שערות עד שיקיף זקן התחתון, ומאותו זמן ואילך הרי הוא הוא ברשות עצמו ואינו נסקל (נדה נב.). ואמרו בסנהדרין (סח:): 'כי יהיה לאיש בן' (דברים שם פסוק יח), ולא בת, 'בן' ולא איש, קטן פטור שלא בא לכלל מצות.

ו' ז'

ומכה ומקלל. הן שני חייבי מיתות.

האחד, מכה אביו ואמו בחייהם, כלומר שהוא חובל באביו או באמו בהכאה שיש בה חבורה, הרי זה בחנק, שנאמר (שמות כא, טו) 'ומכה אביו ואמו מות יומת', וזו היא מיתת חנק, כמו שאמרו חז"ל (סנהדרין נב:) כל מקום

שאמרה תורה מיתה סתם אינה אלא בחנק.

השני, המקלל אביו ואמו בשם בין בחייהן בין לאחר מיתתן, הרי זה בסקילה, שנאמר (ויקרא כ, ט) ואיש⁵ כי יקלל את אביו ואת אמו מות יומת אביו ואמו קלל דמיו בו', וכל מקום שנאמר 'דמיו בו' הרי זה בסקילה, שנאמר (שם כ, כז) 'באבן ירגמו אותם דמיהם במ' (סנהדרין סו.). ואמרו בסנהדרין (שם): אינו חייב עד שיקלל בשם, קללם בכנוי, רבי מאיר מחייב וחכמים פוטרין, והלכה כחכמים. וכנוי הוא כגון רחום וחנון קנא, והוא פטור מסקילה, ולוקה כדרך מקלל חבירו בשם.

ח'

ומדיח ערים. מדיחי עיר הנדחת הרי הם בסקילה, שנאמר במסית (דברים יג, יא) 'וסקלתו באבנים ומת'. ואין בין מסית למדיח, אלא המסית אדם אחד נקרא מסית ומדיח שנים או יותר נקרא מדיח. ואמרו בסנהדרין (נ.): מדיחי עיר הנדחת בסקילה.

ט'

והדובר סרה בשם עבודה זרה. המתנבא בשם עבודה זרה אפילו כיון את ההלכה לטמא את הטמא ולטהר את הטהור הרי זה בחנק, שנאמר (דברים יח, כ) 'ואשר ידבר בשם אלהים אחרים ומת', ומיתה סתם הרי זו בחנק (סנהדרין נב:).

י' י"א

ובעל אוב לזרא וידעוני שקרים. הן שני לאוין חייבי מיתה.

האחד, העושה מכשפות ששמו אוב.

5 לשון הפסוק הוא: 'כי איש איש'.

והשני, העושה מכשפות ששמו ידעוני.

ושניהם בסקילה, שנאמר (ויקרא כ, כז) 'ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני מות יומתו באבן ירגמו אותם דמיהם במ'. ושניהם בלאו אחד, אבל הם שני מיתות, כמו שאמרו בגמרא (כריתות ג:): מאי שנא הכא גבי כריתות דלא תאני ידעוני, ומאי שנא הכא דתני ידעוני, אמר רבי יוחנן, הואיל ושניהם בלאו אחד נאמרו, כלומר שהן שתי כריתות בלאו אחד. וענין אוב הוא מכשפות ששמו פיתום ומדבר משחיו ומעלה המת מבית השחי שלו ושואל. וענין ידעוני הוא שמכניס לתוך פיו עצם חיה ששמה ידוע ומדבר העצם על ידי מכשפות (סנהדרין סה.).

י"ב

ונפש רוצחת. ההורג את חבירו בסיף או באבן הממיתה או שחנקו או דחפו באש, הרי זה בסיף, שנאמר (שמות כא, יב) 'מכה איש ומת מות יומת'. והיא מיתה בסיף, שהרי כתיב בהורג עבד כנעני (שמות כא, כ) 'נקום ינקם', ופירשו רז"ל שזו היא מיתת סיף, וכן הוא אומר (ויקרא כו, כה) 'חרב נוקמת נקם ברית' (סנהדרין נב:). ואמרו בסנהדרין (שם): מצות הנהרגין, היו מתיזין את ראשו בסיף כדרך שהמלכות עושה.

י"ג

ועם עיר נדחת. אנשי עיר הנדחת מיתתן בסיף, שנאמר (דברים יג, טז) 'הכה תכה את יושבי העיר ההיא לפי חרב'.

י"ד

ונביא מדעת. המתנבא בשקר, הוא המתנבא במה שלא שמע, והוא בחנק,

6 בבב"י ב ובבב"י ד: 'שתי מיתות'.

7 ראה בפירוש המשניות לרמב"ם (כריתות פ"א מ"א).

שנאמר (דברים יח, כ) 'אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי את אשר לא צויתיו לדבר וכו' ומת הנביא ההוא', ומיתה סתם היא חנק (סנהדרין נב:).

ט"ו

ואשה נרבעת. האשה הנרבעת לבהמה הרי זו בסקילה, שנאמר (ויקרא כ, טז) 'והרגת את האשה ואת הבהמה מות יומתו דמיהם בם', והיא סקילה כמו שביארנו למעלה (עונשין ז').

ט"ז

והבא על ארוסה. הבא על נערה מאורסה והיא שיש לה קידושין, ואפילו נשאת ונכנסה לחופה ולא נבעלה לבעל וזנתה, הבא עליה בסקילה, שנאמר (דברים כב, כג-כד) 'כי יהיה נערה בתולה מאורסה לאיש וגו' והוצאתם את שניהם אל שער העיר ההיא וסקלתם אותם באבנים ומתו'.

י"ז

ועל כלה כנוסה. הבא על כלתו הרי זה בסקילה, שנאמר (ויקרא כ, יב) 'ואיש אשר ישכב את כלתו מות יומתו שניהם תבל עשו דמיהם בם', והיא בסקילה⁸.

י"ח

ועל בהמה אנוסה. הבא על בהמה הרי זה בסקילה, שנאמר (ויקרא כ, טו) 'ואיש אשר יתן שכבתו בבהמה מות יומת ואת הבהמה תהרגו', והיא מיתת סקילה, כמו שדרשו בסנהדרין (נד:): נאמר כאן 'ואת הבהמה תהרגו' ונאמר להלן במסית (דברים יג, י) 'כי הרוג תהרגנו', מה להלן בסקילה אף כאן בסקילה.

8 במבואר לעיל עונשין ז'.

י"ט

והבא על זכרים. הבא על הזכור הרי זה בסקילה, שנאמר (ויקרא כ, יג) 'ואיש אש[ר] ישכב את זכר משכבי אשה... מות יומתו דמיהם [בם]', והיא סקילה⁹.

כ'

והבא על אשת איש. הבא על אשת איש הרי זה בחנק, שנאמר (ויקרא כ, י) 'מות יומת הנואף והנואפת', ומיתה סתם היא בחנק (סנהדרין נב:).

כ"א כ"ב

ודודתו מבאיש שניהם נארים. הן שתי כריתות, וכולל במלת 'דודתו' אשת אחי אביו ואחות אמו¹⁰, וזהו שאמר שניהם, כלומר הבא על אחות אמו והבא על אשת אחי אביו, וכך הם בפרשת אחרי מות (ויקרא יח, יג-יד) זה אחר זה, 'ערות אחות אמך לא תגלה כי שאר אמך היא, ערות אחי אביך לא תגלה ואל אשתו לא תקרב דודתך היא', ושניהם בכרת, כמו שנאמר בסוף הפרשה (שם פסוק כט) 'ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם', וכן מנאום מחברי המצות.

כ"ג

ובא על יולדתו. הבא על אמו, בין שהיא אמו מן הנשואין או מן הזנות, בין בהיתר בין באיסור, הרי זה בסקילה, שנאמר (ויקרא כ, יא) 'ואיש אשר

9 במבואר לעיל עונשין ז'.

10 צ"ע מדוע צריך רבינו למנות כאן את אחות אמו, ולא להלן (עונשין ל) בתיבות 'ובא על אחות הורים', שכלולים בזה להדיא אחות אביו ואחות אמו. ומה שנראה שהכריחו לזה הוא החרוז 'שניהם נארים' שבאר הכוונה לכרת. גם זה צריך ביאור מנא לן שאין הכוונה ארוהים בסתם, ונכלל בזה גם הבא על אשת איש שהוא ארור ומיתתו בחנק. ועוד יש להקשות שבלשון התורה 'דודתו' הוא מן האב ולא מן האם (יבמות נד:), ועל כן אף אם היה צריך למנות כאן עוד אחת היה לו להעדיף את אחות אביו על פני אחות אמו. וצע"ג.

ישכב את אשת אביו ערות אביו גלה מות יומת שניהם דמיהם בס', והיא סקילה¹¹. ודרשו חז"ל (סנהדרין נד.): בין שהיא אמו בין שאינה אמו¹². ועוד דרשו (שם) בפסוק (ויקרא יח, ז) 'ערות אמן': להביא אמו שאינה אשת אביו.

כ"ד כ"ה

ובת בנו ובת בתו. הן שני מיתות, הבא על בת בנו והבא על בת בתו, בשרפה, שנאמר (ויקרא יח, י) 'ערות בת בנך או בת בתך לא תגלה'. ודרשו בסנהדרין (עה:): מגזירה שוה דזמה זמה מפסוק (ויקרא כ, יד) 'ואיש כי ישכב את אשה ואת אמה זמה היא באש ישרפו אותו ואתה', מה להלן בשרפה אף כאן בשרפה.

כ"ו

ובתו ובת אשתו. הבא על בתו הרי זה בשרפה. ואמרו במסכת יבמות (ג.): עיקר איסורה מדרשא אתא, דאמר רבא, אמר לי רבי יצחק בר אבדימי, אתיא הנה הנה אתיא זמה זמה, רצה לומר שהוא אמר בבית בנך ובת בתך (ויקרא יח, י) 'ערוך הנה', ואמר באיסור אשה ובתה ובת בנה ובת בתה (שם פסוק יז) 'שארה הנה זמה היא', וכמו שבאיסור אשה ובתה ובת בנה ובת בתה נאסרה בתה, כמו כן באיסור בת בנו ובת בתו תאסר בתו. כמו כן נאמר בעונש (ויקרא כ, יד) 'ואיש אשר ישכב¹³ את אשה ואת אמה [זמה] היא באש ישרפו אותו ואתה'.

'ובת אשתו', היא 'אשה ובתה' הכתובה למטה (עונש ל"א), והכל מצוה

11 כמבואר לעיל עונשין ז'.

12 היינו שמשם ילפינן עונש סקילה, אך עיקר איסור אמו נלמד מהפסוק הבא 'ערות אמן', והפסוק דידן עיקרו להלן בעונש ל"ה.

13 לשון הפסוק: 'ואיש אשר יקח'.

אחת.

כ"ז

והבא על חמותו. הרי זו בשריפה, שנאמר (ויקרא כ, יד) 'ואיש אשר ישכב'¹⁴ את אשה (ובתה) [ואת אמה] זמה היא באש ישרפו אותו ואתהן'.

כ"ח

והבא על אחותו. הבא על אחותו הרי זה בכרת, שנאמר (ויקרא כ, יז) 'ואיש אשר יקח את אחותו בת אביו או בת אמו וגו' ונכרתו לעיני בני עמם'.

כ"ט

ובא על אחות אשתו. הבא על אחות אשתו בחיי אשתו הרי זה בכרת, שנאמר (ויקרא יח, יח) 'ואשה אל אחותה לא תקח לצרור', ואחר כך (שם פסוק כט) אמר 'ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם'.

ל'

ובא על אחות הורים. הבא על אחות אביו הרי זה בכרת, שנאמר (ויקרא יח, יב) 'ערוות אחות אביך לא תגלה', ונאמר אחר כך (שם פסוק כט) 'ונכרתו הנפשות העושות'¹⁵.

ל"א ל"ב ל"ג

14 לשון הפסוק: 'ואיש אשר יקח'.

15 עונש זה דבא על אחות הורים (עונש ל') הוא על פי כת"י א. אולם בכתב יד ב וכן בכת"י ד ליתא לעונש זו כלל, אלא אחר עונש דבא על אחות אשתו הביא מיד העונש דבא על בתו. ועפי"ז ממספר את העונשים מכאן ולהבא במספר אחד פחות ממה שמוספר בכת"י א. ולכאורה הנוסחא דכת"י א היא המדויקת, כי אין סיבה שלא למנות עונש זה במנין העונשין, וכן מוכח מדברי רבינו בהקדמתו לעונשין שמנה שם בא על אחות אביו במנין הכריתות (וכ"ה בבה"ג), ולפי נוסח כת"י ב עולה בידינו רק כ"ב כריתות, ולכן העתקנו בפנים כפי כת"י א (וע"ע להלן הערה 32).

ועל אשה ובתה ובת בנה ובת בתה. הן שלשה חייבי מיתות. הבא על בת אשתו בחיי אשתו, והבא על בת בנה, ועל בת בתה, ושלשתן בשרפה, שנאמר (ויקרא יח, יז) 'ערוות אשה ובתה לא תגלה את בת בנה ואת בת בתה לא תקח'. ודרשו חז"ל (סנהדרין עה:): מגזירה שוה דזמה זמה מפסוק (ויקרא כ, יד) 'ואיש אשר ישכב¹⁶ את אשה ואת אמה זמה היא', מה להלן בשריפה¹⁷ אף כאן בשריפה.

ל"ד

ועל נדה בשבתה. הבא על הנדה בתוך ימי טומאתה הרי זו בכרת, דכתיב (ויקרא כ, יח) 'ואיש אשר ישכב את אשה דוה וגו' ונכרתו שניהם מקרב עמם'. וכל זמן שלא תטבול אפילו לאחר שבעה, פירוש לאחר שבעה ימים נקיים, אפילו רחצה בכל מימות שבעולם ולא טבלה, הבא עליה הרי זו בכרת.

ל"ה

ועל אשת אביו. הבא על אשת אביו שאינה אמו הרי זו בסקילה, שנאמר (ויקרא כ, יא) 'ואיש אשר ישכב את אשת אביו מות יומתו שניהם דמיהם בם', והיא מיתת סקילה¹⁸. ודרשו חז"ל (סנהדרין נד:): בין שהיא אמו בין שאינה אמו. ואמרו בפרק נושאים על האנוסה (יבמות צז:): נושא אדם אנוסת אביו ומפותת אביו, פירוש שאינה אמו.

ל"ו

ועל אשת אחיו. הבא על אשת אחיו הרי זה בכרת, שנאמר (ויקרא יח, טז) 'ערוות אשת אחיך לא תגלה', ונאמר אחר כך (שם פסוק כט) 'ונכרתו

16 לשון הפסוק: 'ואיש אשר יקח'.

17 וכמו שנאמר שם: 'באש ישרפו אותו ואתה'.

18 כמבואר לעיל עונשין ז'.

הנפשות העושות'.

ל"ז ל"ח

ואם חמותו וחמיו. הן שני חייבי מיתות. הבא על אם חמותו והבא על אם חמיו ושניהם בשריפה, וכמו שדרשו חז"ל בפרק אלו הן הנשרפין (סנהדרין עה:): מגזירה שוה דזמה זמה מפסוק (ויקרא כ, יד) 'ואיש אשר ישכב את אשה ואת אמה זמה היא באש ישרפו אותו ואתה'.

ל"ט

ומשפט בנות כהן. בת כהן נשואה¹⁹ שזינתה הרי זו בשריפה, שנאמר (ויקרא כא, ט) 'ובת איש כהן כי תחל לזנות את אביה היא מחללת באש תשרף'.

מ' מ"א

ומשפט זוממיהן ומשפט בועליהן. הן שני חייבי מיתות, עדים שהעידו על בת כהן שזנתה והוזמו הרי הם בחנק ובועלה גם כן בחנק, שנאמר (ויקרא כ, י) 'מות יומת הנואף', ומיתה סתם היא בחנק (סנהדרין נב:). וכיון שהבועל בחנק הזוממין גם כן בחנק, שהוקשו לבועל ולא לה, דכתיב (דברים יט, יט) 'ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו', ודרשו חז"ל (סנהדרין נא:): 'לעשות לאחיו' מה תלמוד לומר, לימד על זוממי בת כהן נשואה שאינם בשרפה אלא במיתת הבועל שהוא בחנק, שנאמר (ויקרא כא, ט) 'באש תשרף', היא ולא בועלה. ודרשו חז"ל (סנהדרין שם): 'כאשר זמם לעשות לאחיו', ולא לאחותו. נמצא שהם שני חייבי חנק, הזוממין והבועל, אף על פי שבשאר מקומות עונש האיש והאשה אחד.

מ"ב

19 כדעת חכמים (סנהדרין נ:).

והבא על ארמית. הבא על הגויה קנאין פוגעין בו, והוא שבא עליה בפרהסיא ובשעת מעשה, וכמעשה שהיה²⁰ (ע"ז לו:).

מ"ג

הגונב בתרמית. הגונב קשוה, והוא אחד מכלי שרת, קנאין פוגעין בו. ואמרו בסנהדרין (פא:): הגונב את הקשוה קנאין פוגעין בו. והקסוה הוא מ'קשות הנסך' (במדבר ד ז), והוא כלל לכל כלי שרת. ואמרו בגמרא (סנהדרין שם): היכא רמיזא, דכתיב (במדבר ד, כ) 'ולא יבואו לראות כבלע את הקדש ומתו'. וקרא הענין רמז, לפי שעיקרו של פסוק לדבר אחר כמו שכתוב למעלה (לאוין רנ"ד). וגם זה רמז בו הפייט ומצא בועל ארמית וגונב בקשוה שהם במיתה, והזכירם עם חייבי מיתות אף על פי שאינם מכלל השבעים ואחד, מפני שאין מיתתם קבועה אלא דרך מקרה, אם יבאו קנאין לפגוע בהם²¹, והשבעים ואחד מיתתן קבועה על כל פנים.

מ"ד

והגונב אדם. הגונב נפש מישראל והכניסו לרשותו ונשתמש בו אפילו שמוש קטן ומכרו לאחר, הרי זה נחנק, שנאמר (שמות כא, טז) 'וגונב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת', ומיתה סתם אינה אלא חנק (סנהדרין נב:). אבל האב שגנב את בנו או אחיו הקטן, וכן בעל הבית שגנב אחד מבני בתו הסמוכים על שלחנו, וכן הרב שגנב תלמיד קטן שאצלו, וכן אפוטרופוס שגנב יתום הסמוך אצלו, אף על פי שנשתמשו בהם ומכרום פטורים, דכתיב 'ונמצא בידו', פרט לאלו שמסורים בידם כבר (רמב"ם פ"ט מהלכות גניבה ה"ה).

מ"ה מ"ו

20 מעשה פינחס בזמרי.

21 עיין רמב"ן בסה"מ שורש ג'.

ואוכל חלב ודם. הם שני כריתות.

האחד, האוכל חלב שעל הקרב ושעל שתי הכליות ושעל הכסלים הרי זה בכרת, שנאמר (ויקרא ז, כה) 'כי כל אוכל חלב מן הבהמה וגו' ונכרתה הנפש ההיא'²².

השני, האוכל דם הכנוס בתוך הלב ודם ההקזה בזמן שהוא מקלח ויוצא, שנאמר (דברים יב, כג) 'כי הדם הוא הנפש', דם שהנפש יוצאה בו, והרי זה בכרת, שנאמר (ויקרא יז, י) 'ונתתי פני בנפש האוכל את הדם והכרתי אותה מקרב עמה'. ואמרו בכריתות (כב.): אי זהו דם שהנפש יוצאה בו, אמר רבי יוחנן כל זמן שהוא מקלח.

מ"ז

אשר פגול יאכל. השוחט על מנת לאכלו חוץ לזמנו הוא הנקרא פגול, והאוכלו בכרת, שנאמר (ויקרא ז, יח) 'המקריב אותו לא יחשב לו פגול יהיה והנפש האוכלת ממנו עונה תשא'. ואמרו חז"ל (זבחים כח:): יליף עון עון מנותר²³, שהוא בסדר קדושים תהיו, שנאמר (ויקרא יט, ז-ח) 'פגול הוא לא ירצה ואוכליו עונו ישא כי את קדש ה' חלל ונכרתה', שהוא נדרש בנותר, מה להלן כרת אף כאן כרת.

מ"ח

לאוחז עינים. אין זה מחייבי מיתות, אלא הוא מכלל מעונן שהוא בלאו ולא במיתה, כמו שאמרו חז"ל (סנהדרין סה:): מעונן, רבי עקיבא אומר אלו כותבי עונות, שאומר שעה פלונית יפה להתחיל, וחכמים אומרים אלו אוחזי העינים. ואולי חשב הפייט הזה כיון שאוחז את העינים שהוא ממין

22 לשון הפסוק הוא: 'ונכרתה הנפש האוכלת מעמיה'.

23 ראה להלן עונש מ"ט.

הכישוף שיהיה ראוי למנותו בתוך מחוייבי מיתות במקום מכשף שהוא בסקילה, אף על פי שהזכיר למעלה (ל"ת ר"ט) מכשף בתוך הלאוין, כי כן עשה במצות אחרות. ולא יפה כיון, שהרי אמרו (סנהדרין סז:): בענין מכשף פטור אבל אסור האוחז את העינים, הנה שאין בו חיוב מיתה, ואין ראוי להזכירו כאן בתוך חייבי מיתות, גם אין ראוי למנתו לאו בפני עצמו בחשבון המצות, לפי שהוא בכלל מעונן הנזכר למעלה (לאוין קע"ז). ואני לא באתי אלא לגלות דעתו, ומכל מקום מכשף הוא מכלל השבעים ואחד. ואותו שהזכיר למעלה בכלל הלאוין היה אותו שהוא בלאו בלא מיתה, כגון אוחז את העינים.

מ"ט

לאוכל נותרים. האוכל מבשר שנשאר מבשר קדשים אחר זמן הראוי לאוכלם הוא הנקרא נותר והרי הוא בכרת, שנאמר (ויקרא ז, יז) 'והנותר מבשר הזבח ביום השלישי באש ישרף', וכתוב (שם יט, ז-ח) 'ואם האכול יאכל ביום השלישי פגול הוא לא ירצה ואוכליו עונו ישא כי את קדש ה' חלל ונכרתה הנפש ההיא'²⁴ וגו'.

נ'

ועובד תפלצת. העובד עבודה זרה באותן עבודות הידועות, הן, בהשתחואה וזביחה והקטרה וניסוך, בין שדרך עבודתה בכך בין שאין דרך עבודתה בכך, או שעבדה בשאר עבודות שדרך עבודתה בכך, או שקבלו עליו באלוה על איזה צד שקבלו, בכל אלו חייב סקילה, שנאמר (דברים יז, ב-ה) 'כי ימצא בקרבך וגו' וסקלתם באבנים ומתו'²⁵. וכבר אמרנו למעלה (בהקדמה

24 עיין בריתות ה.

25 לשון הפסוקים: 'כי ימצא בקרבך באחד שעריך אשר ה' אלהיך נותן לך איש או אשה אשר יעשה את הרע בעיני ה' אלהיך לעבור בריתו. וילך ויעבד אלהים אחרים וישתחו להם ולשמש או לירח או לכל צבא השמים אשר לא צויתי וגו'. והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההוא אשר עשו את הדבר הרע הזה

לעונשין) שהמגדף ועובד עבודה זרה נסקלין ונתלין.

נ"א

ואוכל מחמצת. האוכל חמץ גמור של דגן בפסח הרי זה בכרת, שנאמר (שמות יב, יט) 'כי כל אוכל מחמצת ונכרתה'. ואמרינן בפרק אלו עוברין (פסחים מג.): תנו רבנן, 'כל מחמצת לא תאכלו' (שמות יב, כ), לרבות כותח הבבלי וכו', וחכמים אומרים, על חמץ דגן גמור ענוש כרת ועל ערובו בלא כלום, כלומר שאינו לוקה, אבל יש בו איסור תורה.

נ"ב

ופסח לא יעשה. הנמנע מעשות קרבן פסח בארבעה עשר בניסן הרי זה בכרת, שנאמר (במדבר ט, יג) 'והאיש אשר הוא טהור ובדרך לא היה וחדל לעשות הפסח ונכרתה הנפש ההיא' וגו'.

נ"ג נ"ד

ואיש אוכל ועושה. הם שני חייבי כרת.

האחד, האוכל ביום הכפורים ככותבת הגסה כמוה וכגרעינתה הרי זה בכרת, שנאמר (ויקרא כג, כט) 'כי כל הנפש אשר לא תעונה בעצם היום הזה ונכרתה'. ולמדנו מגזירה שוה 'ויענך וירעיבך' (דברים ח, ג), מה להלן עינוי רעבון אף כאן עינוי רעבון (יומא עד:). וזה השיעור שהזכרנו הוא פחות מכביצה (שם עט:).

השני, העושה מלאכה ביום הכפורים הרי זה בכרת, שנאמר (ויקרא כג, ל) 'וכל הנפש אשר תעשה כל מלאכה בעצם היום הזה והאבדתי את הנפש ההיא', והאבדן הוא הכרת.

נ"ה נ"ו נ"ז

ואיש סך ומפטם. הן שלשה חייבי כרתות.

האחד, הסך בשמן המשחה חוץ מכהן גדול ומלך הרי זה בכרת, שנאמר (שמות ל, לג) 'ואשר יתן ממנו על זר ונכרת מעמיו'. ואחד סך את עצמו ואחד סך לאחרים חייב.

השני, המפטם את שמן המשחה, שעושה כדמותו בסמנין הידועין הרי זה בכרת, שנאמר (שמות ל, לג) 'איש אשר ירקח כמוה ונכרת מעמיו'.

השלישי, המפטם את הקטרת, שעושה כדמותו פטום הקטרת מאחד עשר סמנין הידועים הרי זה בכרת, שנאמר (שמות ל, לח) 'איש אשר יעשה כמוה להריח בה ונכרת מעמיו'.

ומפני ששתי מצות אלו יוצאות במלת מפטם, כללם הפייט באותה מלה בעצמה, כמו שעשה למעלה (ל"ת רס"ד רס"ה) במצות פן תשכח, וכן מנאום מחברי המצות.

נ"ח

ואיש אזנו יאטם. החולק על בעלי הקבלה בדברי התורה או בפירוש שעשו בהן בעניני התורה, הוא הנקרא זקן ממרא ומיתתו בחנק, שנאמר (דברים יז, יב) 'והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע אל הכהן וגו' ומת האיש ההוא', ומיתה סתם היא חנק (סנהדרין נב:). ואמרו בספרי (שופטים קנ"ד): 'על פי התורה' (דברים שם פסוק יא), על דברי התורה חייבין ואין חייבין על דברי סופרים, כלומר שאין חיובו אלא על פירוש של סופרים בדברי התורה, כלומר הפירושים שקבלו מן המדות שהתורה נדרשת בהן או שלמדו אותן על פה מסיני, לא על דבר שעיקרו דברי סופרים, כגון התקנות והגזירות שעשו חכמים למשמרת התורה ולגדר שלה, אין בהם דין המראה כלל,

כך שיטת הרמב"ן ז"ל²⁶ בדין זקן ממרא, והוא שהיה חכם שהגיע להוראה, ויחלוק על בית דין הגדול שבירושלם בדבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת, ועשה מעשה על פי הוראתו.

נ"ט

והשוחט מחוץ. השוחט דבר מן הקדשים חוץ לעזרה הרי [זה] בכרת, שנאמר (ויקרא יז, ג-ד) 'איש איש מבית ישראל אשר ישחט וגו' אל פתח אהל מועד לא הביאו להקריב קרבן לה' ונכרת האיש ההוא מעמיו'²⁷. ובמוקדשין הכתוב מדבר, כדכתיב 'להקריב קרבן לה' וגו'.

ס'

והמעלה בחוץ. המקריב שום דבר מן הקדשים חוץ לעזרה הוא הנקרא מעלה בחוץ, הרי זה בכרת, שנאמר (ויקרא יז, ח) 'איש איש מבית ישראל אשר יעלה עולה או זבח ואל פתח אהל מועד לא יביאנו לעשות אותו לה' ונכרת האיש ההוא מעמיו', וזה כלל לכל הקרבנות.

ס"א

ושאינו רחוץ במימי כיורים. כהן שנכנס להקטיר שחרית ובין הערבים או לשמש במזבח ולא רחץ ידיו ורגליו מן הכיור הרי זה במיתה בידי שמים, שנאמר (שמות ל, כ) 'בבואם אל אהל מועד ירחצו מים ולא ימותו, או בגשתם אל המזבח', מכלל הן אתה שומע לאו, אם לא ירחצו ימותו, שהתורה נאמרה כללות.

26 בסה"מ בהשגתו על הרמב"ם בשורש א', ועיי"ש דעת הרמב"ם בזה.

27 לשון הפסוק הוא: 'ואל פתח אהל מועד לא הביאו להקריב קרבן לה' לפני משכן ה' דם יחשב לאיש ההוא דם שפך ונכרת האיש ההוא מקרב עמו'.

ס"ב

ועובר על דם ברית. ערל זכר שהגיע לכלל עונשין ולא מל הרי זה בכרת, שנאמר (בראשית יז, יד) 'וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההיא מעמיה'. ואביו מצוה למולו אבל אינו ענוש כרת עליו.

ס"ג

והטמא יודש. כל טמא שנטמא בטומאות שהנזיר מגלח עליהן, כגון טומאת מת, וכן אם נגע באדם וכלים שנטמאו באותן הטומאות²⁸, ונכנס למקדש מתחלת עזרת ישראל ולפנים, הרי זה בכרת, שנאמר (במדבר יט, כ) 'ואיש אשר יטמא ולא יתחטא את מקדש ה' טמא ונכרתה', וכל הטעון ביאת מים מן התורה חייב על ביאת מקדש.

ס"ד

והאוכל נקדש. כל טמא שאכל קדשים הרי זה בכרת, שנאמר (ויקרא ז, כ) 'והנפש אשר תאכל בשר מזבח השלמים אשר לה' וטומאתו עליו ונכרתה', יהיה כלל לכל הקדשים.

ס"ה

והאוכל טבל. שלא ניטל ממנו תרומה ומעשרות הוא הנקרא טבל, והאוכלו הרי זה במיתה בידי שמים, שנאמר (ויקרא כב, טו) 'ולא יחללו את קדשי בני ישראל'. ואמרו בסנהדרין (פג.): 'מנין לאוכל טבל שהוא במיתה, שנאמר 'ולא יחללו את קדשי בני ישראל את אשר ירימו לה'', בעתידין להרים הכתוב מדבר, ויליף חלול מתרומה שנאמר (ויקרא כב, ט) 'ולא ישאו עליו חטא ומתו בו כי יחלוהו'.

28 כדעת הרמב"ם (הל' ביאת מקדש פ"ג ה"ג), והראב"ד משיג על זה עיי"ש.

ס"ו

וזר אוכל תרומה. הזר האוכל תרומה הרי זה במיתה בידי שמים, שנאמר (ויקרא כב, ט) 'ומתו בו כי יחללוהו', וכתוב (שם פסוק י) 'וכל זר לא יאכל קדש', ודרשו ז"ל²⁹ בתרומה.

ס"ז

וכהן כי יטמא. כהן טמא שאכל את התרומה הרי זה במיתה בידי שמים, שנאמר (ויקרא כב, ד) 'איש איש מזרע אהרן', וכתוב בסוף הענין (שם פסוק ט) 'ושמרו את משמרת' וגו'³⁰, כך נדרש בסנהדרין (פג.).

ס"ח

טבול יום הנמסר לשמש. כהן טמא שאכל שטבל ולא העריב שמשו אם שמש הרי זה במיתה, שנאמר (ויקרא כא, ו) 'קדושים יהיו לאלהיהם', ואמרו בסנהדרין (פג.): אם אינו ענין לטמא מן 'וינזרו מקדשי בני ישראל' (ויקרא כב, ב), תנהו ענין לטבול יום ששמש, ויליף חילול מתרומה דכתוב (שם פסוק ט) 'ומתו בו כי יחללוהו', מה להלן במיתה אף כאן במיתה.

ס"ט

ומחוסר בגדים. כהן המחוסר בגדים ששמש הרי זה במיתה בידי שמים, שנאמר (שמות כט, ט) 'וחגרת אותם אבנט'. ודרשו בסנהדרין (פג.): בזמן שהבגדים עליהם כהונתם עליהם, אין בגדים עליהם אין כהונתם עליהם והוו להו זרים, ואמר מר זר ששמש במיתה³¹.

29 סנהדרין פג: עיין רש"י שם ד"ה ולימא.

30 והמשך הפסוק: 'ולא ישאו עליו חטא ומתו בו כי יחללוהו'.

31 כדלהלן עונש ע'.

ע'

והזר העובד. כל מי שאינו מזרע אהרן ושמם במקדש הרי זה במיתה בידי שמים, שנאמר (במדבר יח, ז) 'והזר הקרב יומת'. ואמרו במסכת יומא (כד.): ארבע עבודות זר חייב עליהם מיתה, ואלו הן, זריקה הקטרה ניסוך היין וניסוך המים.

ע"א

מחוסר כפורים. כהן ששמש קודם שיביא כפרתו, והוא קרבן שצריך להביא, הרי זה במיתה בידי שמים, שנאמר ביולדת (ויקרא יב, ח) 'וכפר עליה הכהן וטהרה', מכלל שהיא טמאה, כלומר מה שבא לכפרה בו טהרה תלויה, מכלל שעד כאן קרויה טמאה, ומזה נלמוד לכהן מחוסר כפורים שהוא טמא ואם שימש חייב מיתה, דאמר מר טמא ששימש חייב (סנהדרין פג:).

ע"ב³²

והמות רתוי לפרוע ושתוי. כלומר ראוי המות לכהן ששימש שתוי יין או ששימש פרוע ראש, כלומר שהם במיתה בידי שמים.

שתויי יין, שנאמר (ויקרא י, ט) 'יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבואכם אל אהל מועד ולא תמותו', מכלל לאו אתה שומע הן. ואמרו בכריתות (יג:): 'יין אל תשת', יכול אפילו כל שהוא ואפילו מגתו, תלמוד לומר 'שכר', אינו אסור אלא כדי לשכר, וכמה, רביעית יין בן מ' יום, אם כן מה תלמוד

32 בכת"י ב מצויין כאן ב' לאוין (ע"א וע"ב), והוא עפ"י מניינו שלא מנה הלאו ד'בא על אחות הורים', כמבואר לעיל הערה 15. אולם לפי מה שהבאנו שם לעיל דיש להוסיף הלאו ד'הבא על אחות הורים', א"כ נצטרך להוריד עונש אחד משאר העונשין, דאל"כ נישאר עם ע"ד עונשין [ובהקדמה לעונשים התבאר דאיכא רק ע"ג], והואיל וכת"י א נגמר באמצע עונש ס"ג ולא זכינו לסופו, ממילא אין לידע איזה עונש השמיט מהמנין. ונראה דיש לחשוב עונש דפרוע ושתוי לעונש אחד (כמבואר בהערה 37), ועפ"י יסתדר המנין, ועוד שנמנו בהקדמה עשרה במיתה בידי שמים, ואם נמנה פרוע ושתוי לב' הרי לנו י"א. וכן כתבנו בפנים.

לומר 'יין', על היין מוזהר עליו בכל שהוא³³, כלומר באזהרה בלא מיתה, ועל רביעית בן מ' יום במיתה. רבי יהודה אומר, 'יין אל תשת', אין לי אלא יין, שאר המשכרים מנין, תלמוד לומר 'ושכר', אם כן למה נאמר 'יין', לומר לך על היין במיתה ועל שאר המשכרים באזהרה. רבי אליעזר אומר, 'יין אל תשת', לא תשתנו כדרך שכרותו, הא אם הפסיק בו או שנתן לתוכו מים כל שהוא פטור. ואמרינן התם: רבי אליעזר אומר, מאי 'ושכר', והוא במשכר, כלומר שאינו חייב על שאר המשכרים כלל וגם לא על היין אלא כדרך שכרות, אבל במזוג או במפסיק לא. וכבר פסק רב הלכה כרבי אליעזר.

וכהן ששימש פרוע ראש, כלומר מגודל שער במיתה בידי שמים. ושאלו בסנהדרין (פג:): פרועי ראש במיתה מנא לן, ולמדנו אותו מן הקבלה, דכתיב (יחזקאל מד, כ) 'וראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו', וסמך ליה (פסוק כא) 'ויין לא ישתו כל כהן', ואיתקש פרועי ראש לשתיי יין, מה שתיי יין במיתה אף פרועי ראש במיתה. ושאלו עוד (תענית יז:): הא עד דאתא יחזקאל מאן אמרה, והשיבו גמרא גמירי לה ואתא יחזקאל ואסמכא אקרא. והנלמד מזה בלא ספק שהם לא ידרשו 'ראשיכם אל תפרעו' (ויקרא י, ו)³⁴ בפרועי ראש וקרועי בגדים ששימשו, אלא מצות שעה ואינה מצוה לדורות, ולכך הוצרכו ללמוד מן הפסוק של יחזקאל פרועי ראש, זהו דעת הרמב"ם³⁵ ז"ל. ועוד האריך בזה בספר המצות שלו.

והנה הפייט הזה מנה שתיי יין ופרועי ראש³⁶ מן התורה, כי אם מן ההקש

33 בגמ' שם נוסף: "ומוזהרין עליו מגתו" [דהיינו שביין מגתו נמי הוי באזהרה, ואפילו ברביעית].

34 לשון הפסוק: 'ראשיכם אל תפרעו ובגדיכם אל תפרעו'.

35 לכאורה צ"ל רמב"ן. והאריך בזה בפירושו על התורה (ויקרא י, ו), ובהשגותיו לספר המצוות בשורש השני ובל"ת קס"ג.

36 נראה דצריך להוסיף כאן: "ושתיי יין מפורש בתורה מיתתו, אבל בפרועי ראש לא ילפינן חיוב מיתתו", או כעין לשון זו.

שהוקשו לשתויי יין בפסוק של יחזקאל, ועל כן עשה עונש שניהם אחד.³⁷

ע"ג

וטמא האתוי לשמש בחדרים. כהן טמא ששימש הרי זה במיתה בידי שמים, שנאמר (ויקרא כב, ב) 'דבר אל אהרן ואל בניו וינזרו מקדשי בני ישראל', כלומר שיפרשו מן הקדשים בימי טומאתן, ואמר למטה (ויקרא כב, ט) 'ומתו בו כי יחלוהו', מה להלן מיתה בידי שמים אף כאן מיתה בידי שמים (סנהדרין פג:), שאין ראוי לכהן שישמש במקדש אלא כשהוא טהור.

עתה נשוב לבאר שבעה עונשין שבתורה הנזכרין למעלה בחיובי עוברי המצות. ואלו הן, סקילה, שריפה, הרג, חנק, כרת, מיתה בידי שמים, מלקות. ועונש התלייה בשני מקומות³⁸, והוא לאחר סקילה.

וענין סקילה כן הוא, רחוק מבית הסקילה ד' אמות, דאמר רבי מאיר³⁹, מפשיטין בגדיו ומכסין ערותו מלפניו, אבל האשה נסקלת בחלוק שלה (סנהדרין מד:). ובית הסקילה גבוה שתי קומות, ועולה שם הוא ועדיו, וידיו אסורות⁴⁰, ואחד מעדיו דוחפו על פניו מאחוריו והוא נהפך ונופל על לבו, ואם מת בה באותה דחיפה יצא, ואם לאו נוטל את האבן ונותנה על לבו, אם מת יצא, ואם לאו עד השני נוטל את האבן ונותנה על לבו, אם מת יצא, ואם לאו רגימתו בכל ישראל, שנאמר (דברים יז, ז) 'יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ויד כל העם באחרונה' (סנהדרין מה:). כל הנסקלין נתלין

37 לכאורה כוונתו דמטעם זה מניין ליה לעונש אחד במנין העונשין, ולא לב' עונשין. ועיין הערה 32.

38 כדעת חכמים להלן דאינו נתלה אלא המגדף ועובד עבודה זרה.

39 בסנהדרין שם איתא כן בשם חכמים דרבי יהודה. (וראה בספר 'המשנה אשר עליה נוסד התלמוד ירושלמי' סנהדרין פ"ו ה"ה).

40 רמב"ם (הל' סנהדרין פט"ו ה"א).

דברי רבי אליעזר, וחכמים אומרים אינו נתלה אלא המגדף ועובד עבודה זרה. והאבן שהיתה שם, משא שני בני אדם (שם מה:).

והתלייה היא, שאחר סקילתו משקעין קורה בארץ, ועץ יוצא ממנה, ומקיפין ידיו זו לזו, ותולהו סמוך לשקיעת החמה ופניו כלפי העם, ומתירין אותו מיד, ואם לן עוברין בלא תעשה, שנאמר (דברים כא, כג) 'לא תלין נבלתו על העץ' (סנהדרין מה:-מו.). ואמרו חז"ל (שם): האיש נתלה ואין האשה נתלית, שנאמר (דברים שם פסוק כב) 'וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת ותלית אותו על עץ'.

וענין השרפה כך הוא, היו משקעין אותו בזבל עד ארכובותיו, ונותנין סודר קשה [בתוך רך] וכורך על צוארו, ושני עדיו מושכין זה אצלו וזה אצלו עד שפותח פיו, ומביאין בדיל או עופרת וכיוצא בזה וזורק לתוך פיו, והיא יורדת ושורפת בני מעיו (סנהדרין נב.).

וענין ההריגה היא מיתת סיף, כמו שאמרו חז"ל (שם נב:): מצות הנהרגין, היו מתיזין ראשו בסיף כדרך שהמלכות עושה.

וענין החנק כך הוא, היו משקעין אותו בזבל עד ארכובותיו, ונותנין סודר קשה בתוך רך וכורכין על צוארו, וזה מושך אצלו וזה מושך אצלו עד שיוצאה נפשו (שם).

והכרת הוא נכרת בחצי ימיו, ואמר מר (מו"ק כח:): מחמשים ועד ששים זו מיתת כרת. והיא חמורה ממיתה בידי שמים⁴¹, שאין העבירות שבא עליהן עונש מיתה בידי שמים חמורות כמו אותן שבא עליהן עונש כרת.

ועונש מיתה בידי שמים הוא עונש מיתה לאדם קודם זמנו, אלא שאינה חמורה כמו הכרת כמו שכתבתי.

41 פסחים לב: ושבת כה: ועיין רש"י שבת שם ד"ה כרת, ותוס' שם בע"א ד"ה כרת.

וענין המלקות כך הוא, היה כופת שתי ידיו לעמוד, וחזן הכנסת אווז בבגדיו עד שמגלה את לבו, והאיש המכה מגביה בשתי ידיו ומכה בידו אחת בכל כחו, והמכות שליש מלפניו בין דדיו ו[שני] שלישים מאחוריו, שליש על כתף זו ושליש על כתף זו, והגדול שבהם קורא כל זמן שנלקה 'אם לא תשמור לעשות וגו' והפלא ה' את מכותך' (דברים כח, נח-נט), ומכוין לגמור הפסוקים עם המלקות (מכות כב:-כג).

הנה מנה כאן ע"ג מחייבי מיתות. הוצא מהן שנים שהן במיתת קנאין, בועל ארמית וגונב קסוה (עונש מ"א ומ"ב), שאינן מכלל הע"א כמו שביארנו למעלה (בהקדמה לעונשין), נשארו מהן ע"א. ומנה בכללם שנים שאינם באים על לאוין אלא על מעשה, כגון כרתות חשבון של פסח ושל מילה (עונש נ"א וס"ב), נשארו ס"ט לחשבון הלאוין, ומנה למעלה רצ"ו לאוין. ויש בהן לאוין כפולים⁴², כגון 'לא תשא פני דל' (ויקרא יט, טו, והוא לאו נ'), 'ודל לא תהדר בריבו' (שמות כג, ג, והוא לאו פ"א).

בעזה"ת

פירוש רבי יצחק אבן שושן לשמור לבי מענה

מבוא

משפחת אבן שושן היא משפחה ידועה ומפורסמת מספרד¹. הרמב"ן² כותב: 'כי היה המנהג בישראל לעשות להם ראשי בתי אבות, יתיחסו כל יוצאי ירכו לעולם אל האיש ההוא ויקראו על שמו לכבודו, כאשר יעשו גם היום כל הישמעאלים וכל ישראל הדרים בארצותם, להקרא כולם למשפחות אבן עזרא, אבן שושאן'.

ממשפחה מפוארת זו יצאו תלמידי חכמים ומנהיגי קהילות רבים, שהאירו את עיני ישראל. על מצבתו של אחד מבני המשפחה בשנת ה'קע"ה נכתב³: 'ממשפחת שרים וקצינים, פחות וסגנים, ואבותיו ידועים לעמוד בפרץ, נשיאים מקצה הארץ, והנזר והעדות, על שושן עדות'.

אחד מבני משפחה זו הוא רבינו יצחק בר משה אבן שושן, מחבר פירוש לאזהרות רבי שלמה אבן גבירול⁴.

זמן חייו של רבינו לא ידוע בבירור, אך על כל פנים רבינו כתב את פירושו לאחר שנת ה'ל, שנת פטירת הרמב"ן שמוזכר בפירוש בברכת המתים, וקודם לשנת ה'רס"ט - השנה שבה נכתב פירושו בכתב יד א.

1 בספר יחס דבדו החדש עמ' 89, הביא שמשפחה זו מיוחסת לשבט בנימין, וראה גם בתולדות חכמי ירושלים א עמ' 78 הערה 2.

2 במדבר כו יג.

3 אבני זכרון אות נד.

4 על אזהרות רשב"ג, ראה לעיל במבוא לפירוש הריב"ט לאזהרות.

פירושו של רבינו נזכר בספר אוצר הספרים בן יעקב⁵: 'פירוש על אזהרות בקצרה לאחד ממשפחת נ' שושן⁶. בתחילת כתב יד ב מופיע עמוד נוסף ובו תיאור של כתב היד שנכתב בתקופה מאוחרת⁷. שם נאמר: 'הר"י בן שושן הנ"ל מחבר פירוש האזהרות הנ"ל, לע"ע לא ידוע לי ממ[ק]ום אחר, וגם פירושו זה יש לחקור אם נמצא בכ"י אחר'. ובראש העמוד בכתב מחוק נכתב: 'עתה ראיתי באוצ[ר הס]פרים... שנמצא בכ"י פי' אזהרו[ת לאח]ד ממשפחת שושן'.

בספר מלכי רבנן⁸ מתואר רבינו: 'מו"ה יצחק בן שושן ז"ל ב"ר משה מחכמי פאס, וראיתי סידור תפלות מכל השנה בכתב ידו, ובתוכו פירוש האזהרות לר"ש גבירול מהחכם הנזכר בדרך קצרה והכתב ישן נושן'. ושם בחלק כבוד מלכים⁹: 'פירוש אזהרות ר"ש גבירול בדרך קצר, חיברו מו"ה יצחק בן שושן ז"ל, ועדיין בכתב יד'.

אם אכן דייק המלכי רבנן בקבעו שהכתב יד שבידו הוא כת"י הסופר, הרי שכת"י זה איננו בידינו, ואיני יודע היכן הוא מצוי כיום¹⁰. על כל פנים מדבריו אנו למדים שתי עובדות, האחת שרבינו הוא מחכמי פאס שבמרוקו¹¹, והשניה שהוא היה סופר.

חשוב לציין שמצאנו סופר בשם רבי יצחק אבן שושן, ממגורשי ספרד וקודם לשנת רס"ט - תאריך כתיבת כת"י א. בסוף פירוש מסכת אבות לרבי

5 אות פ מספר 128

6 הוא לא מציין את שמו של רבינו, כי גם בכתב יד שהיה בידו – כתב יד ב, לא נזכר שמו של רבינו, והוא מכונה 'בן שושאן' בלבד.

7 לעת עתה לא ידוע לי מי הכותב של העמוד.

8 אות י.

9 אות פ.

10 כתב יד ב נכתב למעלה ממאה שנה אחרי כתב יד א, ובוודאי אינו כת"י המחבר.

11 יש לציין כי שני הכת"י שבידינו, שניהם מוצאם ממרוקו, וכלהן.

יוסף אבן שושן שבכתב יד, כותב הסופר בקולופון: 'אני הקשה יום איש מכאובים יצחק נ' שושאן כתבתי אלו הפירושים של מסכת אבות... בהיותי בשפת הים של מדינת תוניס הנקרא גוליטא בלע"ז בבית המעולים רודפי צדק ר' חיים ור' מכלוף אבולעיש... שנתנו לי לישב... שנת... ר'נו' ליעקב, וכמו שבעונותינו גורשנו מארץ מולדתנו ונתקיים בנו והשארתי בקרבך עם עני ודל' וכו'. גם בסוף כתב יד של ספר הקנה, כתב הסופר בקולופון: 'אני...יצחק נ' שושאן מגירוש ספרד כתבתי מזה הספר'.

ניתן לנסות לזהות את רבינו עם רבי יצחק אבן שושאן הסופר, אך להשערה זו אין על מה להסתמך. בהקדמת רבינו לחיבורו מופיע שמו בכתב חסר¹², וכן הוא חותם את שמו ושם אביו, ואילו בקולופון בשני כתבי היד חותם הסופר את שמו ללא שם אביו ובכתב מלא. לא מצאנו שסופר זה התגורר בפאס¹³, לא ששם אביו היה משה, ולא שהיה חכם ומחבר בעצמו. מאידך רבינו בחיבורו לא מזכיר שמות חכמים מאוחרים, ויתכן שחי בתקופה קדומה בהרבה.

יש לציין שמשפחת אבן שושן הייתה משפחה מלאה בחכמים וסופרים, ובה דמויות רבות בשם רבי יצחק אבן שושן¹⁴, ואין כאן המקום למנותם, אך לא ניתן להסתמך על זיהוי השם בלבד¹⁵.

מצאנו אזכור לחכם בשם רבי יצחק בן משה אבן שושן¹⁶, אך חכם זה לא התגורר במרוקו אלא בספרד, וכן אין עוד שום סמך לזהותו מלבד השמות

12 כמובן שאין זו ראייה, ויתכן שזה שינוי של מעתיק כת"י ב.

13 אם כי יתכן שלאחר שישב בתוניס עבר לפאס.

14 גם השם רבי משה אבן שושן בשמו של אביו של רבינו, הוא שם די נפוץ.

15 מצאנו גם סופר בשם יצחק אבן שושן שהעתיק את כת"י מגן אהרן לבעל המעבר יבק בשנת שפ"ח, וסופר בשם פריגורס בר יצחק הכהן שושן, שהעתיק את הכת"י סליחות מנהג אשכנז לכל השנה בשנת ה'פ'.

16 שו"ת הרא"ש החדשות סי' נט.

השווים.

רבינו מתמקד בפירוש קצר על האזהרות, בלי להיכנס למניין המצוות ולשאר עניינים. וכפי שכותב בהקדמתו: 'בראותי גדולים ואדירים שפירשו אלו אזהרות, ונחלקו בענין תרי"ג מצוות, ובראותי אורך פירושם נתתי אל לבי לפרשם דרך קצרה. וכוונתי בזה, לפי שאזהרות אלו אין דרך בני אדם לקרותם כי אם בחג השבועות שני ימים בשנה, כי לאחר החג, אם תלמיד חכם, עוסק בתלמודו, ואם בעל מלאכה, פעולתו לפניו. וללמוד אחד מן הפירושים היה צריך זמן ארוך, ועל כן נמנעים רוב העולם מלקרותם, ולכן אחד מעיר אינו בהם, כי יכלה הזמן והם לא יכלו, ובמקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך'. עיין שם עוד.

על מנת להשלים את היריעה, במקומות בהם יש מליצות מיוחדות ורבינו לא פרשם, השלמנו בהערות מדברי שאר המפרשים.

קטע מפירוש זה - פירוש חלק העונשין שבאזהרות, יוצא לאור כעת לראשונה על פי שני כתבי יד.

א. כתב יד הספריה הבודליאנית שבאוקספורד מספר 330¹⁷, צילומו קיים בספריה הלאומית מספר מערכת 990000928020205171. קובץ הכולל חיבורים שונים¹⁸, נכתב בכתיבה ספרדית במקנס שבמרוקו בשנת ה'רס"ט. פירוש האזהרות מופיע שם בין העמודים 93א-103א. שם מופיעים שני פירושים במקביל, האחד פירוש בן טודרוס¹⁹, והשני בן שושאן, והוא הפירוש שלפנינו. בסוף האזהרות מופיע קולופון מאת הסופר: 'ונשלם פירוש המצות ביום שישי כ'.

From the collections of the Bodleian Libraries, University of Oxford, "Ktiv" Project, 17 The National Library of Israel

18 פירוש האזהרות, קיצור ספר חובות הלבבות, ספר היראה, וספר התפוח.

19 עליו ראה לעיל, פירוש האזהרות לריב"ט.

יום לחודש סיון במתא מכנאסה שנת הרס"ט ליצירה'. קולופונים דומים נמצאים גם אחרי החיבורים הנוספים שבכתב היד. הכתב יד חסר קצת בתחילתו, וחסרה בו הקדמת רבינו.

ב. כתב יד הספריה הלאומית²⁰ מספר מערכת 990025710420205171, מחזור מנהג צפון אפריקה לכל השנה. נכתב בכתיבה מערבית במרוקו ככל הנראה בשנת ה'ש"ס. הכתב יד מכיל פיוטים רבים. פירוש אבן שושן לאזהרות מופיע שם בין העמודים 28-א-65. בכותרת 'פירוש אזהרות לה"ר יצחק בן שושן זצ"ל'.

עבודת הפיענוח וההערות נעשתה על ידי ידידי איש האשכולות רבי צבי ויינברגר שליט"א, ואני הצעיר עברתי על החומר והוספתי הגהות והערות זעיר שם זעיר שם. וה' יתברך יצילנו משגיאות אמן.

וכאן המקום להודות לספריות בעלי כתבי היד, על רשותם האדיבה בנפש חפיצה להשתמש בכת"י ולפרסמם.

פירוש רבי יצחק אבן שושן

הקדמת המחבר

אמר רבי יצחק ב"ר משה ׳ן שושן נ"ע: בראותי גדולים ואדירים שפירשו אלו אזהרות, ונחלקו בענין תרי"ג מצות, ובראותי אורך פירושם נתתי אל לבי לפרשם דרך קצרה. וכונתי בזה, לפי שאזהרות אלו אין דרך בני אדם לקרותם כי אם בחג השבועות שני ימים בשנה, כי לאחר החג, אם תלמיד חכם, עוסק בתלמודו, ואם בעל מלאכה, פעולתו לפניו. וללמוד אחד מן הפירושים היה צריך זמן ארוך, ועל כן נמנעים רוב העולם מלקרותם, ולכן אחד מעיר אינו בהם, כי יכלה הזמן והם לא יִכְלוּ, ובמקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך, הרוצה לידע תרי"ג מצות על אמתתם, יהגה בתלמוד יומם ולילה, ויצליחו דרכיו וישכיל. ומאחר שגאוני עולם אשר בשער האולם, העולים בסולם החכמה והתורה, אריות שבחבורה, נחלקו בענין תרי"ג מצות, ולא ראי זה כראי זה, לבי הלאני ולא מלאני להכניס ראשי בין הרים גדולים, והרוצה לידע מניינם, למקום שלבו חפץ מן החבורים. וכונת השוקל הגדול ר' שלמה ז"ל בחבור אזהרות לכל ישראל גדולים וקטנים נערים וזקנים, בְּקִרְיַת תרי"ג מצות דרך שירות וזמירות רמזים וחידות. ועל כן ראוי להיות פירושם קצר. ואף על פי שאין בי חכמה דעת ומזימה, ביוצרי בטחתי, ועל רחמיו נשענתי, וחסדיו למגן שמתי, ויצאתי אחרי הקוצרים לרעות בגנים וללקוט השושנים.

עונשין

[ואחד ושבעים הם]. עתה מונה המשורר חייבי כריתות ומיתות בית דין. חרוצים. נכרתים, כמו 'אם חרוצים ימיו' (איוב יד, ה).¹

למולך. שם עבודה זרה, מדליקין אש גדול, ולוקח בנו או בתו ומוסרו לכומרים, והן מעבירין אותו באש, ולא היו שורפין אותו (סנהדרין סד: עיין רש"י שם ד"ה שרגא). והמגדף ישעו. שנאמר (ויקרא כד, טו) 'איש איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו', וכתוב (במדבר טו, ל) 'את ה' הוא מגדף', לשון מחרף ומגדף.² אשר ידו ירים. עושה ביד רמה (עיין במדבר שם).

ומסית. לשון הסרה, מסירם מדרך הטוב לדרך רע, והוא המסית אחרים לעבודה זרה, שנאמר (דברים יג, ז) 'כי יסיתך אחיך בן אמך' וגו'. ומחלל. מחלל שבתות. ובן סובא וזולל. דין בן סורר ומורה, פחות מבן י"ג שנה, שגנב משל אביו ואכל ברשות אחרים, משקל חמשים דינרין בשר וחצי לוג יין הוא בסקילה, שנאמר (דברים כא, יח) 'זולל וסובא', ומתרגמינן זליל בשר וסבי חמר, וגזירת הכתוב שימות זכאי ואל ימות חייב (סנהדרין עא:). סובא. לשון שכרות, שנאמר 'אל תהי בסבאי יין' (משלי כג, כ), והיין נקרא כן, שנאמר (ישעיה א, כב) 'סבאך מהול במים'. זולל. המרבה באכילת בשר נקרא זולל, שנאמר (משלי שם) 'בזוללי בשר למו', והוא לשון קלות ובזיון, כמו 'כי הייתי זוללה' (איכה א, יא). ומכה ומקלל. לאביו או לאמו שהוא במיתה, שנאמר (שמות כא, טו-יז) 'ומכה אביו ואמו מות יומת... ומקלל אביו ואמו מות יומת'. ומדיח סרים. מדיח אחרים לסור מן התורה ולעבוד עבודה זרה, שנאמר (דברים יג, יא) 'וסקלתו באבנים ומת כי בקש להדיחך',

1 'אם חרוצים ימיו'. אם גמול זה הוא משתלם שחרוצים וקצובים ליום קבוע ומיועד למיתה (רש"י). ואם הוא שחרוצים ימיו שהם חרוצים ונכרתים, כי נתחייב כרת (אלשיך).

2 'ישעו' - כמו מושיעו, והוא כינוי לשם יתברך - עץ חיים.

ומה בין מסית למדיח, מסית ליחיד ומדיח לרבים (סנהדרין סז).

[והדובר סרה בשם עבודה זרה]. המתנבא בשם עבודה זרה. סרה. עוות והסרה מדרך הטוב. **ובעל אוב לזרה**. שנאמר (ויקרא יט, לא) 'אל תפנו אל האובות'. זרא. דבר נתעב ומרוחק, כמו 'והיה לכם לזרא' (במדבר יא, כ). **וידעוני**. שם מכשפות שמניח עצם חיה ששמה ידוע בפיו ומדבר עתידות. וראיתי כתוב על שם רבינו שמשון (ר"ש כלאים פ"ח מ"ה) שאמר בשם ה"ר מאיר ב"ר קלונימוס ז"ל שהיא חיה שיש לה כמו חבל גדול יוצא משרש הארץ שבו גדלה אותה חיה כעין אותם קישואים ודלועים, אלא שהידעוני צורתו כצורת אדם בכל דבר פנים וגוף וידיים ורגלים, ומטיבורו מחובר לחבל היוצא מן השרש, ואין כל בריה יכולה לקרב אליה כמלא החבל ששורפת והורגת את הכל ומלוא החבל רועה סביבותיה, וכשבאים לצודה מורים בחצים מרחוק אל החבל עד שנפסק, והיא מתה מאליה מיד.

[ונפש רוצחת לפחד ופחת]. ההורג חבירו נהרג. **ופחת**. שוחה עמוקה, כמו 'פול אל הפחת' (ישעיה כד, יח), כלומר נפש הרוצחת תלך לאבדון. **ועם עיר נדחת וגו'**. שנאמר (דברים יג, טז) 'הכה תכה את יושבי העיר ההיא לפי חרב'. **נדקרים**. מכת חרב, כמו 'כמדקרות חרב' (משלי יב, יח), 'וידקור את שניהם' (במדבר כה, ח).

[ונביא מדעת תכסה תולעת]. נביא שקר המתנבא מדעתו, שנאמר (דברים יח, כ) 'אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי וגו' ומת הנביא ההוא', ואף על פי שלא הוסיף ולא גרע.³ **ואשה נרבעת**. שלא תביא אשה בהמה עליה, שנאמר (ויקרא יח, כג) 'ואשה לא תעמוד לפני בהמה לרבעה', וכתוב (שם כ, טז) 'והרגת את האשה ואת הבהמה'.⁴

3 'תכסה תולעת' - עניינו שימות, ותחתיו יוצע רימה ומכסהו תולעה - זוהר הרקיע.

4 'לבהמת היערים' - כי האשה לא תעשה כן ביישוב מפני אימת בית דין - זוהר הרקיע.

ארוסה. בקידושין, שנאמר (דברים כב, כג) 'כי יהיה נערה בתולה מאורסה לאיש', וכתוב (שם פסוק כד) 'וסקלתם באבנים'. **כלה כנוסה.** אשת איש שנכנסה לחופה אף על פי שלא נבעלה יש לה דין אשת איש שמיתתן בחנק. ויש מפרשים כלתו, אשת בנו, שנאמר (ויקרא יח, טו) 'ערות כלתך לא תגלה', ויש בו חיוב סקילה. ואמר 'כנוסה', להוציא אנוסת בנו ומפותת בנו (יבמות צז.). **ועל בהמה אנוסה.** אנס בהמה ובא עליה בסקילה, שנאמר (שמות כב, יח) 'כל שוכב עם בהמה מות יומת'. **והבא על זכרים.** מי שבא על זכר הוא בסקילה, שנאמר (ויקרא כ, יג) 'ואיש אשר ישכב את זכר' וגו'.

יחפיר. יתבייש, כמו 'וחפרה הלבנה' (ישעיה כד, כג). **ודודתו.** אשת אחי אביו, והן בכרת, שנאמר (ויקרא כ, כ) 'ואיש אשר ישכב את דודתו' וגו'. **מבאיש.** לשון סרחון וקלקול, כי הזנות תועבה. **שניהם נארים** - לשון מארה וקללה, כמו 'במארה אתם נארים' (מלאכי ג, ט), כלומר הבא על אשת איש והבא על דודתו שניהם ארורים.

יולדתו. אמו, לפי שארבעתם בשרפה. אמר נפזרים, כלומר עפרם ואפרם נפזר, ודרך צחות אמר כן, כי בשריפה דאורייתא אינו בא לכלל אפר, אלא שזורקין לתוך פיו פתילה של אבר עד שמעיו נשרפין (סנהדרין נב.).

חמותו. אם אשתו. **אחות הורים.** אחות אביו ואחות אמו, כמו 'על ברכות הורי' (בראשית מט, כו).

[**ועל נדה בשבתה למלאת משמרים**]. הבא על נדה אפילו בימי ספירת ז' נקיים בכרת כמו על האחרים (ראה שבת יג:).

[**ומשפט בנות כהן**]. בת כהן נשואה שנעשית זונה בשרפה, שנאמר (ויקרא כא, ט) 'באש תשרף'. **ומשפט זוממיהן.** זוממי בת כהן ובוועלה בחנק אם באו עדים והעידו בבית דין שזנתה פלונית בת כהן עם ראובן ביום פלוני,

5 'משמרים' - הימים שהיא שומרת ימי נידותה וטהרה, דכתיב (ויקרא יב, ד) 'עד מלאת ימי טהרה'.

ובאו עדים והזימום, שאמרו להם והלא עמנו הייתם במקום פלוני באותו היום, אמרה תורה (דברים יט, יט) 'ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו'.

ארמית. גויה. להצמית. הוא בכרת, שנאמר (מלאכי ב, יא) 'ובעל בת אל נכר', וכתוב (שם פסוק יב) 'יכרת ה' לאיש אשר יעשנה' וגו'. ויש מפרשים אם פגע אותו בשעת מעשה יצמית ויהרוג אותו, כמו שאמרו חז"ל (סנהדרין פא:): הבעל ארמית קנאין פוגעין בו. [והגונב בתרמית קשיות]. מאי קסוה, אמר רבי יהודה כלי שרת, דכתיב (במדבר ד, ז) 'ואת קשות הנסך', והיכא רמיזא, דכתיב (במדבר ד, כ) 'ולא יבאו לראות כבלע את הקדש ומתו' (סנהדרין פא:).

[והגונב אדם]. שלא לגנוב נפש מישראל, שנאמר (שמות כא, טז) 'וגונב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת'. ירדם. כלומר יומת בחנק וישן בשחת שנת עולם. יהי כיקר כרים. כלומר אוכל חלב ודם יכרת ויכלה כמו שזב וכלה חלב הכבשים על האש, יקר נקרא החלב, לפי שהוא היקר והחשוב שבבהמה, ואמר לשון הפסוק (תהלים לז, כ) 'ואויבי ה' כיקר כרים כלו בעשו כלו'.

נוכל. חושב מחשבה רעה, כמו 'ויתנכלו אותו להמיתו' (בראשית לז, יח), ומתרגמינן וחשיבו עלוהי, שפיגול נפסל במחשבה רעה. ותפש לשון המקרא (מלאכי א, יד) 'וארור נוכל'. פיגול. פירשתי אותו במצות עשה (ד"ה פיגול). באש הכיורים. כלומר לא יאכל הפיגול אלא שורפו באש הכיורים, לשון כירה שמבערין בו האש.

ושברון מתנים. לשון קללה, כמו 'האנח בשברון מתנים ובמרירות' (יחזקאל כא, יא). לאוחז עינים. ענין מכשפות. ונקיון שינים. חוסר מאכל ועל ידי כן שיניו נקיות, כמו שנאמר 'ונקיון שנים בכל עריהם' (עמוס ד ו).

6 'להצמית' היינו להכרית, כמו 'להצמית כל רשעי ארץ' – (לשון רבינו לעיל לא תעשה ד"ה להצמית).

תפלצת. עבודה זרה, כמו 'תפלצתך' (ירמיה מט, טז). **נחרצת.** לשון חיתוך, כמו 'כליון חרוץ' (ישעיה י, כב).

[**ופסח לא יעשה בחשך שמו יכוסה**]. כלומר מי שאינו עושה פסח יכרת וילך למקום ארץ חשך וצלמות. וגם אוכל או עושה מלאכה ביום הכפורים.

[**ואיש סך**]. הסך משמן המשחה בכרת, שנאמר (שמות ל, לג) 'ואשר יתן ממנו על זר ונכרת מעמיו'. **ומפטם.** זה העושה כמתכונת הקטורת או כמתכונת שמן המשחה להריח בה, שנאמר (שמות ל, לח) 'איש אשר יעשה כמוה להריח בה ונכרת מעמיו', וכתוב (שם פסוק לג) 'איש אשר ירקח כמוהו' וגו'. **מפטם.** מבשם, 'רוקח מרקחת' (שמות ל, כה) תרגם יונתן מפטם, ולשון רז"ל (תמיד פ"ג מ"ח): פטום הקטורת. **יאטם.** סותם, כלומר אוטם וסותם אזנו מלשמוע מורי הצדק, והם סנהדרי גדולה. **למשפט המורים.** דין זקן ממרא על פי בית דין הגדול, שנאמר (דברים יז, יב) 'והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע אל הכהן וגו' ומת האיש ההוא'. **המורים.** הם הסנהדרין שהן מורי צדק.

[**והשוחט מחוץ**]. השוחט קדשים חוץ לעזרה בכרת. **והמעלה.** המקריב. **ושאינו רחוץ.** כהן שעבד עבודה ולא רחץ תחלה ידיו ורגליו במי הכיור חייב מיתה בידי שמים, שנאמר (שמות ל, כ) 'בבואם אל אוהל מועד ירחצו מים ולא ימותו' וגו'.

[**ועובר על דם ברית**]. מי שלא מל בשר ערלתו בכרת, שנאמר (בראשית יז, יד) 'וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה'. **ובו תקוה ואחרית.** כלומר בזכות המילה יצאו ישראל ממצרים, שנאמר (זכריה ט, יא) 'גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו' (ראה ת"י).

ויש גורסים ויש תקוה ואחרית. פירוש שבזכות המילה נפדים ישראל מגהנם כמו שדרשו רז"ל (עירובין יט.).

[והטמא]. טמא הנכנס למקדש בכרת. יודש. ישבר, כמו 'וחית השדה תדושה' (איוב לט, טו). והאוכל נקדש. טמא שאכל כזית בשר קדש בכרת.

טבל. תבואה שלא הפרישו מעשרותיה. חבל. חבלי מיתה, שהאוכל טבל חייב מיתה בידי שמים. וייגע להבל. לפי שלא הוציא מעשרותיו שהתורה אמרה 'עשר' (דברים יד, כב) בשביל שתתעשר (שבת קיט). ובזמן הזה הצדקה לעניים היא במקום מעשרות, לפיכך ראוי לאדם שיתן עישור מכל מה שהרויח, והזהיר בכך יעשר ויקום חילו.

מהומה. שבר, כמו 'מהומת מות' (שמואל-א ה, יא), כלומר שחייב מיתה בידי שמים. וכהן כי יטמא. גם כן תבואה מהומה. בעברו מאמרים. שעבר מאמר השם אם הוא טמא ונכנס למקדש או אכל בשר קדש.

[ומתבל יוסר]. העולם נקרא תבל, כמו שכתוב (תהלים ט, ט) 'ישפוט תבל בצדק'. טבול יום הנמסר. התורה צותה לטבול מבעוד יום, ולאחר הערב השמש נגמרה טהרתו לבוא למקדש, ואם בא לאחר טבילה קודם הערב השמש של אותו יום, הוא במיתה בידי שמים. [לשמש ומחוסר בגדים נספרים]. וגם כן אם שימש מחוסר בגדים, כי התורה אמרה כהן גדול שישמש בשמנה בגדים וכהן הדיוט בארבעה, ואם חסר אחת מהן הוא במיתה. ארבעה בגדים של כהן הדיוט, מצנפת כתונת אבנט ומכנסים. מוסיף עליהם כהן גדול ציץ מעיל חושן אפוד. וכן פירושו: ומתבל יוסר ויעקר טבול יום ומחוסר בגדים שמסר עצמו לשמש.

[וזהר העובד]. כל מי שאינו מזרע אהרן הכהן נקרא זר לעבודה, ואם עבד חייב מיתה בידי שמים, שנאמר (במדבר יח, ז) 'וזהר הקרב יומת'. מחוסר כפורים. שטומאות שחייבה תורה להביא עליהן אחר הטבילה קרבן כפרה, והן זב וזבה ומצורע ויולדת, ואחר כך נגמרה כפרתו לבא למקדש, כהן זב או מצורע שנתרפא ושימש קודם הבאת קרבנותיו חייב מיתה בידי שמים.

רתוי. כמו ראוי, מלשון רז"ל (חגיגה יא:): רתוי לו שלא בא לעולם. **לפרוע.** כהן המגדל שערו שלשים יום ושימש, הוא במיתה, שנאמר (ויקרא י, ו) 'ראשיכם אל תפרעו וגו' ולא תמותו', שחייב הכהן להסתפר פעם בכל חדש, וכהן גדול פעם בכל שבוע (סנהדרין כב:). **ושתוי.** כהן ששתה רביעית יין ושימש בעבודה חייב מיתה, שנאמר (ויקרא י, ט) 'יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבואכם אל אהל מועד ולא תמותו'. **וטמא האתוי.** טמא הבא, כמו 'אתא בוקר' (ישעיה כא, יב). **לשמש בחדרים.** טמא שבא לשמש במקדש. **בחדרים.** מלשון 'חדר הורת' (שיה"ש ג, ד) שהוא רומז לבית המקדש. ויש גורסין 'הדרים', מפני יופיו והדרו.

כלו. נשלמו, כמו 'כלו תפלות דוד בן ישי' (תהלים עב, כ).

יסודות נבצרות. חזקים, כמו 'ערים בצורות' (דברים ג, ה). **ולהנה פארות.** ענפים, כמו 'ותארכנה פארותיו' (יחזקאל לא, ה), ונקראו כן מלשון פאר כי הענפים הם פאר לאילן. **כסנסני תמרים.** ענפים, כמו 'אוחזה בסנסניו' (שיה"ש ז, ט), שדרות והם הלולבים. ורמז בזה לתקנות וגזירות וסייגים וגדרים שעשו רז"ל לתורה שהם כענפים לאילן.

ועמק הפגרים. שם מקום קרוב לירושלם, וירמיהו ע"ה נתנבא על בניינו, שנאמר (ירמיה לא, לז-לט) 'הנה ימים באים נאם ונבנתה העיר וגו' וכל העמק והפגרים והדשן וכל השדמות עד נחל קדרון עד פנת שער הסוסים מזרחה קדש לה' לא ינתש ולא יהרס עוד לעולם'.

ויקים את סוכו. רמז לבית המקדש, שנאמר (עמוס ט, יא) 'ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת'. **ויגיה חשכו.** יאיר לנו מחשך הגלות, כמו שנאמר (שמואל-ב כב, כט) 'וה' יגיה חשכי'. **ויתן עוז למלכו.** לשון חוזק ותוקף. **וקרננו ירים.** לשון תוקף.

מתי מספר. אנשים מעטים, כתרגומו עם דמנין, הנמלטים מחבלי משיח,

'כל הנמצא כתוב בספר' (דניאל יב, א). בקום ישני עפר. תחיית המתים, שנאמר (דניאל שם פסוק ב) 'ורבים מישני אדמת עפר יקיצו' וגו'. וכתקוע שופר וכנשוא נס הרים. שנאמר (ישעיה יח, ג) 'כנשוא נס הרים תראו וכתקוע שופר תשמעו'. ועל זה אנו מתפללים בכל יום 'תקע בשופר גדול לחירותינו'. נס. וילון, מפה צבועה תלויה במקל מוליכין לפני המלכים וראשי הדגלים, והעם מתקבצים סביבו. ולכן אמר 'כנשוא נס הרים', שכן דרך לשום הנס על הר גבוה כדי שיראה לכל אנשי הצבא.

הומיות. הם השווקים שנשמע בהם קול ההמון, כמו 'בראש הומיות תקרא' (משלי א, כא). וממעונות אריות. ארצות העמים, ומדמה אותם האויבים לאריות ונמרים, לשון המקרא (ש"ה ש ד, ח) 'ממעונות אריות מהררי נמרים'.

יתמוגג. ימס ויזוב, כמו 'והגבעות' תתמוגגנה' (עמוס ט, יג). לקול המון חוגג. עולים לרגל לחוג, שנאמר (תהלים מב, ה) 'בקול רנה ותודה המון חוגג'.

הגליל. חלק מארץ ישראל, כמו שאמרו חז"ל: ארץ יהודה והגליל ועבר הירדן. נהלך בחליל. מין זמר חלול, כמו 'תוף וחליל' (ישעיה ה, יב). ואז תחפוץ כליל ואז יעלו פרים. לשון המקרא (תהלים נא, כא) 'אז תחפוץ זבחי צדק עולה וכליל אז יעלו על מזבחך פרים'. ופירוש כליל, מנחת כהן גדול שנאמר בה (ויקרא ו, טז) 'כליל תהיה', כתר גומו גמיר תהא, וזו היא נקראת מנחת חביתין של כהן גדול שמקריב בכל יום מחציתה בבקר ומחציתה בערב.

תם ונשלם שבח לא-ל בורא עולם

יהי רצון שנזכה לגאולה אנו וכל ישראל אמן

בעזרי"ת

יום טוב

השנה חל יום חג השבועות בערב שבת קודש, ומיד למחרתו מעלין בקודש מקדושת יום טוב לקדושת שבת, ולכבוד השבת אמרתי לכתוב מעט דברים בגדלות יום ז' בסיוון, ובאמת סוגיה זו רחבה מיני ים, וכל הנאמר כאן הוא כטיפה מן הים.

תמיהות בעניינא דיומא

א. ידועה קושיית המגן אברהם (סי' תצד) מדוע נקרא חג השבועות זמן מתן תורתנו, לדידן דקיימא לן כשיטת רבי יוסי שאמר שבז' בסיוון (ביום נ"א לספירה) קבלו את התורה, ותירץ המגן אברהם (בתירוץ השני) שכאן רמזה לנו התורה דין יום טוב שני. ויש לתמוה בזה תמיהה רבתי, שהיתכן שבני ארץ הקודש, ואתם עמם כל העולים לרגל לבית המקדש כדין התורה, כל אלו לא יחוגו כלל ביום מתן תורה, ורק בני הגלויות, שאף התעצלו ולא עלו לרגל, רק הם יחוגו את חג השבועות ביום מתן תורתנו? הלא יציבא בארעא וגירא בשמי שמיא?

ב. עוד יש לתמוה בזה מדוע הרמז ליום טוב שני נאמר דווקא בחג השבועות ולא בפסח וסוכות? וביותר שבחג השבועות כל דין היום טוב שני הוא מחודש וכדלהלן, וכיצד דווקא הוא הנרמז?

ג. בכלל יש להקשות בעצם דין יום טוב שני בחג השבועות מדוע נתקן, שבשלמא בחג המצות ובחג הסוכות, בזמן שקדשו על פי הראיה, לא ידעו

יושבי הארצות הרחוקות אימת נקבע ראש חודש, ועל כן היו צריכים לעשות ב' ימים מספק. אך חג השבועות אין זמנו תלוי בימי החודש כלל, אלא זמנו ביום החמישים של ספירת העומר, ואף אם יחול בה' או בז' סיון. והרמב"ם (קידוש החודש פ"ג הי"ב) כתב שהוא כדי שלא לחלוק במועדות. והדבר אכתי צריך ביאור, דהלא בזמן שקדשו על פי הראיה כל אדם ידע שאין זה תלוי כלל בימי החודש, ומדוע יש ליזהר שלא לחלוק? ובמה זה שונה מראש השנה שכן תקנו לבני ארץ ישראל יומיים?

ד. הנה החתם סופר (שו"ת או"ח סי' קמה) הביא את דברי הרמב"ם הנ"ל, וציידד שעל פי זה יהיה חמור יו"ט שני של שבועות מסתם יו"ט שני, מאחר שאינו בא על הספק (אף בזמן הראיה), אלא כך הוא תקנת חז"ל. והדברים תמוהים, שכל יו"ט שני הוא ספק דאורייתא, ורק יו"ט שני של שבועות בוודאי שרי מהתורה, ונאסר כדי לא לחלוק משאר המועדות, וכיצד יהיה חמור מהם, דיו לבא מן הדין להיות כנידון?

ה. באזהרת אתה הנחלת² בסופו כתב: ועצרת, ויום טבוח, ראיה, חגיגה ושמחה. וצריך לעיין במה שמנה את יום טבוח למצוה, מהי אותה המצוה הנפרדת?

ו. ובשולחן ערוך (שם ס"ג) כתב: אסור להתענות במוצאי חג השבועות. ובביאור טעם איסור התענית כתב בבית יוסף³ שהוא מדין אסרו חג. ויש לעיין בזה טובא, מדוע אם כן נאסר (אליבא דהמחבר) להתענות רק באסרו

2 שנהגים לומר בני אשכנז במוסף של יום א' דשבועות, ונדפס במחזורים, וחיברו רבי שמעון מנחם זקן זקינו של רבי שמעון הגדול, כמ"ש בשו"ת מהרש"ל סי' בט.

3 וזה לשונו: כתב האגור בסימן תרסה, כתב ה"ר ישעיה שאסור להתענות במוצאי חג שבועות אפילו בזמן הזה, וזהו אסרו חג אמרה תורה עשו אסר לחג, ובירושלמי קורא לאסרו חג בנה דמועדא, פירוש בן המועד, ואסור לומר צידוק הדין כי אם ביחיד ע"כ.

חג של שבועות, ולא בשל פסח וסוכות?

ז. עוד כתב שם הבית יוסף: שהוא מפני יום טוב. ויש לעיין בזה, דהלא במשנה (שם יז.) מבואר דלדעת בית שמאי שאין מקריבים עולות ביום טוב, אזי ביום שלאחר שבועות היה יום טוב [דהיינו יום ההקרבה] שבו הקריבו את עולות הראיה⁴, ולבית הלל יש יום טוב כשחל עצרת בשבת ואי אפשר להקריב בשבת את קרבנות החגיגה והראיה, ולפיכך הם נדחים ליום ראשון. ובאמת כשחל יום טוב ביום ראשון הדין הוא שמותרים בהספד ותענית להוציא מלבם של צדוקים שאומרים עצרת אחר השבת⁵, עיין שם היטב. ואם כן היוצא שלדעת בית הלל אין נוהג דין איסור הספד ותענית ביום טוב כלל, ומדוע אם כן אסור בזמן הזה מוצאי חג השבועות בהספד ותענית?

ח. ואין לומר שכוונת הבית יוסף, שאף על פי שיכלו להקריב ביום טוב (אליבא דבית הלל) אמנם אם לא הקריבו יש דין תשלומין, ועל כן גם לדעתם יש לאסור בהספד ותענית. דאם כן יש לאסור בכל ז' ימי תשלומין, ומדוע אסר המחבר רק ביום אסרו חג?

ט. ובאמת בגמרא משמע כן, דבגמרא (דף יח.) נאמר שאסר רבי טרפון להספיד ביום שלאחר החג, וכמו שהביא הבית יוסף. וגם זה צריך עיון, וכי רבי טרפון הורה לכל ישראל הלכה כבית שמאי?

4 ראה גם בשו"ע הרב שכתב שגם לידן שאין מתענים בכל אסרו חג הוא מדין מנהג, מה שאין כן אסרו חג של שבועות שהוא מעיקר הדין, ויש בזה כמה נפק"מ כמבואר בפוסקים. (וכן מנהגינו שאין אומרים תחנון עד סוף ימי תשלומין, שהוא ג"כ קיל טפי).

5 ולעניין שלמי חגיגה עיין בתוס' ד"ה יום טוב אחר.

6 כמבואר במשנה שם.

י. כתב בפנים יפות (ויקרא יג יד) לבאר את דברי התורה כהנים, שאם ראה אדם נגע בערב חג השבועות, נותנים לו שני ימים, ואין מטמאים אותו עד אחר יום טבוח עיי"ש. וגם זה צ"ע, האם התורה כהנים⁷ הוא אליבא דבית שמאי?

יא. יש להקדים דקדוק הפסוקים, שבפרשת אמור ובפרשת פינחס לא נאמר על שבועות את תיבת 'חג'⁸, אף על פי ששם באותה פרשה נאמר כן על חג הפסח⁹ וחג הסוכות¹⁰. והתמיהה גדולה מה נשתנה חג השבועות שלא נקרא בשם חג? מאידך בפרשת משפטים (שמות כג טז), ובפרשת כי תשא (שם לד כב), ובפרשת ראה (דברים טז י) כן נקרא בשם חג, וצריך להבין מדוע שינה הכתוב?

ביאור עניין יום טבוח

והנראה לבאר בזה בס"ד, דהנה בשאלה האחרונה עמד בעל הטורים¹¹ וכתב שלא נאמר בחג השבועות חג, כי לפעמים הוא נדחה ליום טבוח. ובמשך חכמה¹² הוסיף שבפרשת משפטים וכי תשא לא נאמרו קרבנות ולכן נקרא חג.

7 סתם ספרא רבי יהודה (סנהדרין פו.) שהוא היה מתלמידי בית הלל.

8 ויקרא כג כא, במדבר כח כו.

9 ויקרא כג ו, במדבר כח יז.

10 ויקרא כג לד, במדבר כט יב.

11 בפרשת פינחס שם, וזה לשונו: בכל המועדות נאמר 'חג' חוץ משבועות, כי פעמים נדחה אם הוא בשבת, לבית שמאי יום טבוח למחר, אבל בפסח וסוכות יביא בחולו של מועד, אבל שבועות תשלומין שלו אינו בחג. (והאחרונים הקשו על דבריו שלבית שמאי תמיד יום טבוח למחר, ואם חל בשבת אזי יום טבוח למחר הוא גם לבית הלל, והנראה בדבריו שאמר ב' דברים, הא' פעמים נדחה אם הוא בשבת, וזה לכו"ע, והב' לבית שמאי יום טבוח למחר וזה בכל שנה ודו"ק).

12 שם.

ונראה הביאור, שבפרשת אמור ובפרשת פינחס שמדובר על קרבנות היום, שתי הלחם והמוספין, שהם נעשים דווקא ביום החמישים לספירה [שהוא יום ו' סיוון לחשבוננו], וכן מקרא קודש שנאמר על אותו היום, הם אינם קרואים חג, כי אין אותו היום בדווקא חג, כי לפעמים החג הוא יום למחרת ביום טוב. אך בפרשיות משפטים וכי תשא מדובר על העליה לרגל והקרבת הקרבנות שהיא עצמה החג, ושם לא נאמר שהוא ביום החמישים לספירה, כי ביום שמקריבים את הקרבנות, הוא עצמו יום החג¹³.

ואם כנים אנו בזה, הרי שיש ב' דינים בחג, הראשון הוא יום המקרא קודש, שאז אסורים בעשיית מלאכה, ומקריבים את מוספי החג, וכדומה. אך עיקר החג הוא דווקא ביום טוב, דהיינו יום הקרבת הקרבנות, שהיא חלה לפעמים יום אחר החג. והוא הנקרא חג, שמחויב בעליה לרגל ובשמחה וכדומה¹⁴.

ויש להקשות על זה, דהנה במשנה אמרו שכשחל יום טוב אחר השבת, אזי מותרים בהספד ותענית כדי להוציא מלבם של צדוקים, ובשלמא לבית שמאי, הנה בכל שנה ושנה מקיימים את מצוות התורה ביום טוב, וכשחל ביום ראשון אז יש תקנה מיוחדת להתיר הספד ותענית כדי להוציא מליבם של צדוקים, ואז מקיימים את דין היום טוב בעצם הקרבת קרבנות החג.

13 ויש להוסיף עוד שבגמרא (חגיגה יח.) למדו מהפסוק במשפטים 'וחג הקציר', את דין תשלומין, איזהו חג שאתה חוגג אותו וקוצר בו עיני שם. ובירושלמי אמרו: כתוב אחד אומר 'וחג הקציר בכורי מעשיך' וכתוב אחר אומר 'כל מלאכת עבודה לא תעשו', אמר רבי חנניה כיצד יתקיימו שני מקראות הללו בשעה שהוא חל בחול את חוגג ושובת, ובשעה שהוא חל בשבת למחר את חוגג וקוצר. הרי שהפסוק 'חג הקציר' נאמר על יום התשלומים ולא על החג עצמו, והוא כדברינו לעיל. וכן הפסוק שבפרשת ראה מצינו בגמרא (חגיגה שם) שנלמד מזה דין תשלומין, שהחג הוא בהלך השבוע שאחרי שבעה השבועות עיו"ש.

14 ראה גם בברית שלום (פר' אמור ד"ה עד ממחרת) שיום טוב גם כן נקרא יום טוב דעצרת, ומקרא קודש, ואף נקרא שבת, ועל כן לא צדקו הצדוקים שטענו שמשא אוהבן של ישראל ורצה שיתענגו שני ימים ולפיכך תקן להם עצרת אחר השבת (מנחות סה.), כי באמת עצרת הוא שני ימים עיין שם.

אמנם לבית הלל תקשה, דהלא בכל שנה אין נוהגים כלל יום טבוח, ובפעם היחידה שיש יום טבוח גם אז לא נוהגים בו דין שמחה, ואם כן עקרת דין החג ביום טבוח בידך, שכל הריבויים שרבתה התורה שהחג הוא ביום הקרבת הקרבנות הם ללא צורך, ואת עצם דין התשלומין לומדת הגמרא ממקומות אחרים, ומדוע הייתה צריכה התורה להדגיש שלא תמיד החג חל ביום השבועות.

ומכח זה יש להוכיח את מה שכתבו כמה מהאחרונים¹⁵, שגם לשיטת בית הלל נהגו בכל שנה יום טבוח ביום שאחר החג, ואף שלשיטתם מותר להקריב את כל הקרבנות ביום טוב, עדיין מכמה טעמים הקריבו הרבה קרבנות ביום שאחריו וכפי שיתבאר, וגם הם נהגו שמחת יום טוב בכל שנה מלבד ביום טוב עצמו גם ביום שלאחריו, ואתי שפיר ריבוי הפסוקים.

טעמים ליום טבוח גם לשיטת בית הלל

ונביא כאן כמה טעמים מדוע יום טבוח נהג גם לשיטת בית הלל:

א. לא הספיקו ביום אחד להקריב את כל הקרבנות: רבינו ישעיה עצמו שהביא הבית יוסף, אף שבפסקיו דברים סתומים, אך בתוספותיו האריך בזה וזה לשונו: סתמא דמילתא אין כל ישראל יכולין להספיק ולהקריב שלמי חגיגה ועולת ראייה ביום ראשון, והרבה מקריבין יום שני, והילכך יום שני של עצרת הוא אסור בהספד מפני שהוא יום טבוח, ואף על פי שכל שבעה יש להם תשלומין, לא נוכל לעשות מכולן יום טוב אלא יום אחד, ועוד שעיקר הקרבנות ביום שני היתה שהיו טרודין לחזור לבתיהם.

ב. הקרבת נדרים ונדבות. כתב החתם סופר (דרשות תקצ"ה): דע כי יום

15 ראה להלן מדבריהם.

שבועות לעולם יום זבוח ב' ימים, כי אפילו חל בחול שמקריבים ראיה וחגיגה ביומו, מכל מקום בכל יום טוב כתיב 'לבד מנדריכם ונדבותיכם', ואין נדרים ונדבות קריבים ביו"ט ועל כרחק להיות עוד יום אחד של טבוח שהמקריבים אסורים במלאכה ויום טוב להם. וכבר קדמו הקדושת לוי המובא להלן.

ג. בית הלל עצמם עשו כדעת בית שמאי. בשולחן ערוך הרב (סי' תצד סעיף יט) כתב: כיון שבדבר זה עשו בית הלל כדבריהם, והרבה מישראל נהגו כמותם להקריבן אחר יום טוב, ונעשה להם יום זה שהוא מוצאי יום טוב כמו יום טוב עצמו להאסר בו בהספד ותענית¹⁶. וכן כוונת הלבוש¹⁷.

ד. היו הרבה תלמידי בית שמאי שעשו כדעתם. בקונטרס השולחן ובהגהות אליעזר כתבו להגיה בדברי השו"ע הרב 'עשו בית שמאי כדבריהם' עיי"ש. והיינו שמכיוון שהיו הרבה יהודים שנהגו כדעת בית שמאי, היה בירושלים יום זה ליו"ט, ונקבע כן לדורות.

ה. קרבנות הקטנים. כתב בתורת רפאל (וואלוז'ין סי' עח) שהנה לדעת תוס' (חגיגה ב. ד"ה איזהו) הקטנים שחייבים בראיה חייבים להקריב עולת ראיה ושלמי חגיגה, אך אין קרבנותיהם קרבים ביו"ט, ועל כן כל האבות שהיו להם בנים קטנים שהגיעו, היו צריכים להמתין ליום טבוח להקריב קרבנותיהם.

ו. חכמים תקנו לחוג בכל שנה כי להשלים את יום טבוח כשחל ביום א'. הנה

16 ובחידושים וביאורים בש"ס (ליובאוויטש ח"ג ס"ט אות ג) הוכיח בן מהש"ס עיי"ש.

17 שכתב בסתמא בדברי בית שמאי אף לדעת בית הלל, ובזה מיושב קושיית הפרי מגדים והמחצית השקל והגרעק"א על הלבוש הנ"ל עיי"ש.

המגן אברהם (סי' תצד ס"ק ג) כתב: אסור להתענות. מפני כשחל עצרת בשבת היה יום טבוח הקרבנות אחר השבת. והקשה המשנה למלך (הל' כלי המקדש פ"ו) שהלא גם כשחל עצרת בשבת, ביום ראשון היה מותר בהספד ותענית להוציא מליבם של צדוקים, וכיצד נאסור את כל השנים אטו זה (וכדלעיל תמיהה ז). והברכי יוסף (סי' תצד ס"ק ד)¹⁸ כתב ליישב שמכיוון שכשחל עצרת בשבת התירו את יום טבוח בהספד ותענית להוציא מליבם של צדוקים, גזרו לאסור את שאר השנים משום זה¹⁹. ולדברינו יומתק הדבר יותר, שיום טבוח הוא מעיקר הדין יום של שמחה וכנ"ל, ולא רצו חכמים לעקור בידיים את דין יום טבוח, על כן אחר שכשחל אחר השבת לא רצו לחוג אותו, תקנו שבשאר שנים יעשו יום שמחה ביום שהוא בשנים אחרות יום ההקרבה, וכעת אין בו חשש מהצדוקים²⁰.

ז. חגגו בכל שנה יום טבוח אף בלי קרבנות. ביד דוד (חגיגה יז.) כתב, שגם קודם ימי הצדוקים חגגו כל שנה ושנה ביום טבוח, בין לבית שמאי ובין לבית הלל, וכל המחלוקת של בית שמאי ובית הלל היא האם נקרא יום טבוח מכיון שהקריבו בכל שנה, או שהשם יום טבוח הוא שם מושאל בגלל השנים שבהם חל עצרת בשבת, אך לכולי עלמא השמחה הייתה בכל שנה²¹.

18 וראה גם במלכי בקודש (סי' תצד ס"ק ג) שהשמחה היא אטו כשחל בשבת, אך אף שהתירו את יום טבוח שחל ביום א' בהספד ותענית, אמנם בעיקרו הוא עדיין אסור, רק שיש תקנה נוספת המתירה אותו מחמת הצדוקים, אך לא בטלה התקנה הראשונה לאסור. ולדבריו אין זו תקנה חדשה, אך עדיין היא תלויה ביום הקרבת הקרבנות.

19 וסיים: אלא דכל כי הא הו"ל להרב מגן אברהם לפרש שיחותיו, ולא הו"ל לסתום דבריו כל כך.

20 ויומתק יותר על פי מה שכתב הרב נתן פערלמאן, קובץ בית אהרן וישראל קמג, עמ' צח ואילך, שזה שבשנים מסוימות מקריבים את הקרבנות ביום טבוח, זו לא הסיבה לשמחה ביום טבוח, אלא זה הסימן שיום טבוח הוא חלק מהרגל (יותר משאר ימי תשלומין), ומכיון שהוא חלק מהרגל, תקנו לשמוח בו בשנים אחרות.

21 דבריו צריכים ביאור, מדוע אם כן חגגו ושמחו ביום זה, וגם זה יומתק לפי דברינו שהוא יום שמחה מעיקר הדין וכאמור.

ועל כל פנים לכל הסברות הללו מובן מדוע גם לבית הלל בכל שנה נהג יום טבוח, ובזה מובן שינוי הפסוקים, וכן הא דנקט באזהרות אתה הנחלת את יום טבוח למצוה מיוחדת, וכן דין היום טוב ואיסור הספד ותענית ביום זה, וכן מה שממתינים למצורע עד אחר יום טבוח.

ח. **אסרו חג.** ובזה יש ליישב גם את הטעם הראשון שכתב המחבר משום אסרו חג, דהנה בטעם קדושת יום אסרו חג כתבו האחרונים²² שמכיוון שביום טוב השמחה היא על ידי אכילת שלמי שמחה, והשלמים נאכלים לשני ימים, הרי שגם ביום אסרו חג עוד אכלו מבשר השלמים של החג והוא עוד שייך בחג.

ויש להוסיף שגם לטעם זה שונה חג השבועות משאר הרגלים, שבכל רגל הקריבו את קרבנות החגיגה בתחילת ימי החג, וליום טוב אחרון הקריבו שלמים לשמחה, ויכלו להקריבם כבר בערב יום טוב אחרון ולאכלם גם בליל יום טוב וביומו, וכן יכלו לצמצם בקרבנות לפי כמות האוכלים, וכך לא היה נשאר כלל בשר ליום שאחר החג²³. מה שאין כן בחג השבועות, שהיו חייבים להקריב בו את קרבן חגיגה ביומו, וכל אדם מישראל היה מחויב להביא בנפרד²⁴, ובוודאי שנשאר לכל אחד מישראל הרבה בשר ליום שלמחרתו שעדיין נשארו בירושלים ואכלו מבשר החגיגה²⁵.

22 שר האלף (סי' תכד ס"ק ד), ערוך השולחן (שם סעיף ה), וראה בארוכה בדברי יציב (ח"ז סי' מד) מה שבאר בזה.

23 ועל כן נאמרה מעלה גדולה על מי שמביא בהמות עבות ושמןות לשלמי שמחה ומשאיר לאסרו חג, כי זה לא דבר מחוייב המציאות, ראה בערוך השולחן ובדברי יציב שם.

24 ואף לשיטת הטורי אבן (חגיגה ו.) דחגיגה באה בשותפות, עדיין צריך כל אחד להוסיף לכל הפחות שיעור מעה כסף, ובהמה שנקנית לכמה אנשים הרי שהיא צריכה להיות גם גדולה ושמינה לפי ערך.

25 ובזה יובן מה שכמה מהאחרונים (וכן משמעות הבית יוסף) הרכיבו בין דין יום טבוח לדין אסרו חג, שיום טבוח של חג השבועות הוא היום שבו כולם אכלו מקרבנות החג.

ובזה אפשר ליישב גם את דין יום טוב שני ביום זה, כי אחר שביום זה יש הארה גדולה של יום טבוח, ויום זה הוא חלק מ'חג השבועות', ובירושלים היה יום זה כעין יום טוב גמור, והיה אסור בהספד ותענית, וחייבים בשמחה ובסעודה, ואף אסורים במלאכה (וכדלהלן). על כן תקנו גם לבני חוץ לארץ לחגוג אותו ליום טוב, וקבעו זאת כדין יום טוב שני ולא בשינוי, כדי שלא לחלוק במועדות.²⁶

ובזה יובן מדוע יום טוב שני של שבועות חמור טפי משאר יו"ט שני, כי עצם היום הזה הוא יום טוב גם ללא ספק, וכשם שגם בירושלים חגו אותו ליום טוב.

ובזה מובן גם כן, שחג השבועות הוא זמן מתן תורתנו, כי גם יום ז' הוא גם כן חג השבועות, וכפי שכתב הקדושת לוי: אפס בז' בסיון שהיה במעשה מתן תורה על ידי משה רבינו עליו השלום גם כן נתגלה הארה ושמחה לדורות, לכן יום טוב של עצרת לבית שמאי ונדרים ונדבות לכולי עלמא לאחר עצרת, ויותר קדוש אסרו חג של עצרת מכל אסרו חג של שאר המועדות.

איסור מלאכה ביום טבוח

ואם כנים אנו בזה, שכל עיקר יום טוב שני שבחו"ל הוא מדין יום טבוח שבארץ ישראל, הנה זה ברור שקדושת יום טבוח שבארץ ישראל גדולה לאין ערוך מקדושת אסרו חג שבחו"ל שלמחרת יו"ט שני, שאף שכתבו הפוסקים שגם בחו"ל נוהגים יום טבוח, אך הוא זכר ליום טבוח שבארץ

26 ראה גם בברכת ה' (סוכה מד): שכתב בטעם קריאת ההלל בברכה ביו"ט שני של עצרת: אפשר משום דהוא יום טבוח, ותקנו בו ביום שני דגלויות דהוא יום טבוח דארץ ישראל, להיות כמועד ממש לענין הלל ודו"ק. עיי"ש.

ישראל כל מה שהיו עושין אבותינו אנו עושים²⁷, ואינו דומה לארץ ישראל שהוא יו"ט גמור וכאמור²⁸. וכפי שכתב החכמת שלמה (או"ח סי' תקע"ג) לגבי תענית חתן, שבארץ ישראל אין חתן מתענה באסרו חג, ובחו"ל מתענה, כי עיקר יום טבוח היה ביו"ט שני²⁹. ויש אף מן האחרונים שסבירא להו שבחו"ל אין נוהגים דין יום טבוח כלל³⁰.

ויש לעיין לעניין איסור מלאכה, דהנה כל יום שאדם מקריב קרבן הוא נאסר במלאכה³¹, וביום שמקריבים כל ישראל נאסרים כולם גם מי שאינו מקריב, ובירושלמי שם מבואר שיום טבוח היה אסור בעשיית מלאכה לכל ישראל. ובמשנה למלך (כלי המקדש פ"ו ה"ט) האריך שבוודאי שזה נשאר גם בזמן הזה, שכשם נאסר בהספד ותענית לדורות כן נאסר גם בעשיית מלאכה, וכמו בערב פסח אחר חצות שאסור במלאכה אף בזמן הזה משום הקרבת הקרבן. אלא שהסיק שם שזה רק אליבא דבית שמאי שהיה יום טבוח, ותמה על השו"ע שאסר את יום טבוח בהספד ותענית. אמנם לדברינו

27 כלשון התוספות ר"ד (חגיגה יח.).

28 ראה בשיבלי הלקט (סי' רסב): ואולי יש להקל ולהתיר מפני שאנו עושים יום טוב שני ימים, ואין לשנות המנהג הפשוט בישראל. וראה גם בדבר משה (או"ח סי' י') בשם מהר"ח אבולעפיא, ובדמשק אליעזר לנדא (סי' תצד ס"ק ו).

29 וזה לשונו: אבל באסרו חג הן אמת דהוא ש"ס מפורש, אך הש"ס מיירי באם היו עצרת רק יום אחד כמו בארץ ישראל, דאז היו היום יום טבוח אחר השבת, אבל לדין דהיו שני ימים, ואנן בקיאיין בקביעא דירחא, אם כן שוב יום השלישי מדינא דש"ס אינו כלום, וניהו דלענין תחנון אנו נוהגין בו כדון ארץ ישראל, מכל מקום לא עדיף מראש חדש ניסן ושאר ימים שאין בהם תחנון דאף על פי כן חתן מתענה, והוא הדין נמי בזה.

30 ראה במלכי בקודש (סי' תצד ס"ג) וזה לשונו: שהרי מן לא מיירי אלא בארץ ישראל, דאילו בחוץ לארץ אין לנו לאסור יום שאחר שבועות מפני יום טבוח, מפני שכבר היה יום טבוח אתמול ביום שני של שבועות, ואי משום ספיקא דיומא, איסור של יום טבוח אינו אלא מדברנן כדמוכח שם בדברי הרב משנה למלך גופיה, ובמלתא דרבנן לא חשו על ספיקא דיומא וכו', כל שכן השתא דידעינן בקבועא דירחא וידעינן בודאי שכבר היה יום טבוח אתמול, דודאי ליכא למיחש לדון זה בחוץ לארץ. וראה גם בשו"ת זכרון יוסף (סי' יח.).

31 ואין הכוונה שלא לעשות כל מלאכה כביו"ט, אלא כמו ערב פסח אחר חצות, וכמו פורים וכדומה, שאין לעבוד ביום זה כרגיל.

דלעיל שיום טבוח הוא גם לבית הלל וכמו שפסק השו"ע, אם כן יש לאסרו גם בעשיית מלאכה.

וראה בברכי יוסף (סי' תצד ס"ק ה) שאכן צידד לאסרו במלאכה, אמנם הסיק שם שבאורחות חיים בשם המהר"ם מרוטנבורג כתב ששרי. וראה בשו"ת תורת חיים - מהרח"ש (ח"ג סי' ט) שבמקום שנהגו לאסור יש לאסור, וכן הביאו האחרונים שכן היה המנהג בכמה מקומות בחוץ לארץ. וראה גם בשו"ת תורה לשמה (סי' קמ) ובשו"ת רב פעלים (סוד ישרים סי' א) שמעורר שלא לעשות מלאכה באסרו חג שבועות (אף בחו"ל).

אמנם יש לומר דכל הפוסקים המתירים הם מדברים רק על חו"ל ולא על ארץ ישראל ששם עיקר דין היום טבוח וכפי דברינו לעיל, ואם כן אין לנו כל ראייה שיום טבוח מותר במלאכה בארץ ישראל.

ובאמת מצינו שהמנהג בעיה"ק חברון היה שלא לעשות מלאכה באסרו חג שבועות³², וכן משמע שהיה מנהג ערי הקודש צפת וירושלים³³, ואף בשנים מאוחרות מצינו מנהג כזה בדרכי חיים ושלום (אות תקכד) שכתב שחסידיים ואנשי מעשה שבירושלים נזהרו מלעשות מלאכה בפרהסיה ביו"ט שני³⁴.

32 וכפי שכתב רבה של חברון רבי אליהו מאני (זכרונות אליהו מערכת י אות ו).

33 ראה בשערי ירושלים (שער ט) שבעיה"ק צפת נהגו ביום זה לעלות לקבר הושע בן בארי וכל היום ששים ושמחים ומתפללים, הרי שלא היה זה יום של מלאכה. וכן בירושלים עיה"ק עלו האשכנזים ביום זה לקברי מלכי בית דוד (לכבוד הילולת דוד המלך ע"ה), והספרדים עלו ביום זה לקבר שמעון הצדיק (ראה לוח ירושלים תרנ"ו).

34 וזה לשונו: מאוד השביח מנהג החסידים והיראים בעיה"ק ירושלים שהולכים ביו"ט שני לכבוד אסרו חג ולכבוד כלל ישראל אחיהם שבגולה במלבושי שבת ויו"ט וגם מונעים עצמם במלאכה בפרהסיה עד כאן. ולענינו אתי שפיר המנהג, ולא מוטעמיה שהוא מדין יו"ט שני שבגולה, אלא להיפך שאסרו חג שבארץ ישראל הוא קדוש יותר (ואכמ"ל), ובפרט בחג השבועות שיו"ט שני הוא מדין יום טבוח וכמבואר.

ועל כן להלכה, אף שבוודאי מותר לעשות מלאכה ביום טוב גם בארץ ישראל, אחר שלא מצינו בפוסקים להדיא לאסור זה, אך בוודאי שיש מקום רב לחסידים ואנשי מעשה ליזהר בזה, שלא לעסוק במלאכה של יום חול ממש, ולנהוג בו קדושה כמו ביום הפורים וערב פסח אחר חצות, וכמו שכתב הבן איש חי על חו"ל, וק"ו לבני ארה"ק.

יום טוב כשחל עצרת בערב שבת

ובשנה שחל חג השבועות בערב שבת, יש לדון מתי חל יום טוב, וראשית נקדים שהדבר פשוט שבחו"ל שחג השבועות הוא גם בשבת, נוהגים יום טוב בשנה זו ביום ראשון לעניין איסור הספד ותענית, ואע"ג דאמרינן בגמרא שיום טוב שחל לאחר השבת מותר בהספד ותענית, כבר כתב הלבוש דהאידינא שאין הצדוקים מצויין בינינו בטלה התקנה וחזר הדין לאיסור הספד ותענית.³⁵

אמנם לגבי בני ארץ ישראל, שיום חג השבועות חל ביום ערב שבת קודש, יש להסתפק האם נוהג ביום ראשון דין יום טוב, ונפקא מינה האם חתן וכלה מתענים בו וכדומה. וזה תלוי בכל הני טעמי של יום טוב לשיטת בית הלל. דלטעם הראשון שהוא משום דלא הספיקו בכל שנה, הוא שייך

35 וכפי שהיה נהוג במשך כל ימי המשכן והבית הראשון והבית השני עד ימי הבייתוסים. ועוד טעם כתבו שבגמרא (מנחות סה.) מבואר שהיה יכוח בין רבן יוחנן בן זכאי לבייתוסים מתי חל חג השבועות, ונצחם, וקבעו את הימים ליום טוב. ובפשטות מאז בטלה התקנה של היתר הספד ותענית ביום ראשון, וחזר לאיסורו. ויתכן לבאר בזה את לשון הגמרא שם בשם המועד 'איתותב חגא דשבועיא', והיינו שהשיבו את חג השבועות לקדמותו, וצריך ביאור שהלא בכל שנה הפרושים חגגו בזמנו, ולפי דברינו יובן, שיום טוב שחל חלק מהמועד, שבתל בכל פעם כשחל בערב שבת, חזר לקדמותו, ודו"ק. אמנם צ"ע בזה, מדוע א"כ מקשה הגמרא (חגיגה יח.) על רבי טרפון שאסר בהספד ותענית, מהמשנה שמותרים בהספד ותענית, והתירוץ 'כאן ביום טוב שחל להיות אחר השבת כאן ביום טוב שחל להיות בשבת'. והלא לאחר מעשה דריב"ז בטלה התקנה, ודוחק גדול לומר שמעשה דרבי טרפון בלוד קדם לניצחון ריב"ז על הבייתוסים הנ"ל, וצריך עוד עיון בזה.

גם בשנה זו³⁶, וכן הטעם השני שהוא משום נדרים ונדבות, וכן הטעם השלישי שהוא משום שבית שמאי עשו כדבריהם, וכן הטעם הרביעי שהוא משום שבית הלל החמירו כדברי בית שמאי, וכן הטעם החמישי שהוא משום הבנים הקטנים, ולפי כל הטעמים הללו יחול יום טבוח ביום ראשון.

אמנם לטעם השישי, שיום טבוח הוא יום הראוי להקרבה, שמכיון שבו מקריבים כשחל בשבת על כן נאסר בשנים אחרות, לטעם זה לא ינהג דין יום טבוח ביום ראשון, אחר שלעולם אינו עיקר יום ההקרבה, והיום הראוי להקרבה חל בשבת. וכן לטעם השמיני של אסרו חג שהוא משום קרבנות החג שנאכלים לשני ימים, זה חל בשבת, שאז אכלו את הנשאר בקרבנות החג, ולא ביום ראשון.

ולטעם השביעי שחגגו כל שנה, ורק השם יום טבוח מושאל, יש לעיין מה היה בכהאי גוונא³⁷, מאחר שלא פורש הטעם המדויק של השמחה בכל שנה.

וצריך עיון בכל זה אחר שלא מוזכר בזה בפוסקים³⁸.

36 אמנם בזה יש להסתפק, כי יתכן לומר שבשנה כזאת אז כולם התאמצו להקריב ביום יו"ט כדי להוציא מלבם של צדוקים, (וזה הרמז במשנה עצרת שחל להיות בערב שבת בית שמאי אומרים יום טבוח אחר השבת ובית הלל אומרים אין יום טבוח אחר השבת. ובגמרא אמרו: אינה צריכה יום טבוח. כי בשנה כזו השתדלו להספיק כולם ביום הראשון וצ"ע שבגמרא לא תרצו כן, ואולי מכאן ניתן להוכיח דלא כן, אמנם ראה בשפת אמת שבאר גם כן באופן דומה במשנה דלא כתירוץ הגמרא. וראה עוד בעצי עדן קאמרנא (ר"ה פ"ד מ"ו) שגם אחר תירוץ הגמרא מדוקדק בלשון המשנה עוד יותר, עיין שם). אמנם גם אם אכן כך היה, עדיין יש לעיין כהיום שאין צדוקים מצויים בינינו וכנ"ל, שאפשר לומר ששוב חזר הדין של יום טבוח בא' בשבת. וכן יש להסתפק בכהאי גוונא לטעם הרביעי שבית הלל עשו כדברי בית שמאי, שיתכן לומר ששאף שבכל שנה החמירו כדעת בית שמאי, אך בשנה כזו עשו בית הלל כדבריהם ולא כדברי בית שמאי כדי להוציא מלבם של צדוקים וכנ"ל, והספק כנ"ל.

37 ואין להוכיח מדברי הגמרא 'אינה צריכה יום טבוח', כי הגמרא מדברת על מהות היום טבוח דהיינו הקרבת קרבנות החג, ולא על השם המושאל דהיינו יום השמחה שלאחר החג.

38 וראה גם בתורת מנחם (יד עמ' 130) שכתב שנדחה ליום ראשון (והוא על פי טעם השו"ע הרב

והיוצא לנו מכל זה שקדושת כל אסרו חג היא גדולה מאוד, אך קדושת יום טבוח גדולה יותר, וביותר בארץ ישראל שאנו מקיימים אותו בזמנו.

ונסיים בדברי הרמ"ז³⁹ בטעם השם של יום זה: יום טבוח צריך ליתן טעם לשם זה של טבוח דלא נמצא לשום טביחה במתניתין וכו', ונראה לי דרמיז אמאי דאמרינן בשבת (קכט:) דבערב עצרת יוצא רוח רע הנקרא טבוח, ואלמלא קיבלו התורה הוה אכיל בשרייהו דמייהו, ואם כן בזכות קרבנות חג זה ניצול מאותו טבוח.

ולפי דברינו לעיל, יבואר הדבר היטב, שעיקר יום מתן תורה הוא ביום טבוח, ועל כן תקנו דווקא ביום זה את קרבנות החג וכמבואר לעיל, ועל כן דווקא יום זה נקרא יום טבוח, כי רק אז ניצלים מאות רוח רע ששמו טבוח. וה' יזכנו שנזכה לעלות לרגל ולהקריב את קרבנות חובותינו ביום החג וביום טבוח אכ"ר.

וכנ"ל), משוש כל הארץ (עמ' 17 אות ג) לגר"ש דבליצקי שכתב שלא נדחה ליום ראשון (והוא ע"פ טעם המג"א וכנ"ל). וראה עוד בקובץ פסקים ותשובות חודש ניסן (סי' צט).

39 בספרו קול הרמ"ז חגיגה (פ"ב מ"ד).

ערכה של ארץ ישראל

אמרה ידועה השגורה בפי כל, גורסת על התחלת מחזור חדש בלימוד הדף היומי, כי במסכת ברכות כולם מתחילים, באה שבת באה מנוחה, עירובין זה מחוץ לתחום, ופסחים - כל יראה וכל ימצא...

ללומדי הנ"ך היומי אין אפילו את כל מסכת ברכות ליהנות בהתחלה. אמת, מתחילים את הלימוד בסיפורי ניסים ונפלאות: הירדן נסוב לאחור, חומת יריחו נופלת תחתיה, מן השמים נופלים אבני אלגביש, שמש בגבעון דום, ועוד ועוד.

אך מיד אחרי שמסתיימים תיאורי הכיבוש, המלאים צבע ועניין, מתחילים תיאורי הנחלה, היכן בדיוק עובר הגבול שבין נחלת שבט פלוני לנחלת שבט אלמוני, איזה ערים נפלו בגבולו, איזה ערים מתוכם הפרישו ללוויים וכו' וכו'. במקום זה הרבה מהלומדים מאבדים את ידיהם ואת רגליהם, קשה להבין את שלל השמות, היכן הם נמצאים, ומדוע שמות הערים מופיעות שוב ושוב, וכל פעם בנחלת שבט אחר.

ובכלל יש לשאול מאי נפקא מינה בכלל היכן עוברת נחלת השבט. כשעם ישראל ישב על אדמתו, כל שבט ידע בדיוק היכן מקומו, וכל אחד ישב על האדמה שנחל מאביו, ולא היה להם צורך לעיין בשביל זה בנביא (גם בנביא לא מפורש כיצד זה התחלק לכל משפחה ובית אב). ואלו לעתיד לבא תתחלק ארץ ישראל לחלוקה חדשה לשבטים, וכמו שמפורש בסוף ספר יחזקאל, ומה כל כך חשוב לנו לדעת, היכן הסתיים הגבול שבין שבט

גד לחצי שבט מנשה בעבר הירדן בגבול הישן של ימי יהושע?

בעיון בדברי חז"ל אנו מגלים תמונה הפוכה לחלוטין, לא רק שיש חשיבות בפסוקים הללו, אלא שיש להם חשיבות רבה יותר מחלקים רבים אחרים מחלקי התורה. וכך אומרים חז"ל (נדרים כב.): אמר רב אדא ברבי חנינא אלמלא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמישה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל הוא. ובאר המפרש: מפני שערכה של ארץ ישראל הוא - שכתוב בו ערך חלק של כל שבט ושבט. וכן באר הר"ן: שבספר יהושע מפורשות עיירות שבארץ ישראל והנחלות אשר נחלו ולפיכך אפילו לא חטאו היו צריכין ספר יהושע.

והדבר מבהיל על הרעיון. אם עם ישראל לא היו חוטאים, הם לא היו צריכים את כל חלקי התורה שבעל פה, הם היו מבינים הכל מתוך חמישה חומשי תורה, כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש. אך מה כן היה צריך להכתב? מה יוצא דופן מכל התורה שבעל פה כולה, ומכל ספרי הנביאים והכתובים? לא ספר תהלים, לא מגילת שיר השירים, ספר יהושע וחלוקת הארץ לשבטים, זה יותר חשוב מן הכל. הלא דבר הוא!

ובאמת, אפשר לשאול, מהי החשיבות שהתורה מחשיבה את חלוקת הארץ לשבטים, כמה פסוקים נאמרו בתורה בפרשת פינחס ובפרשת מסעי, ועוד אזכורים במקומות רבים, יש איסור לבת יורשת נחלה להנשא לאיש שלא משבט אביה 'ולא תסוב נחלה ממטה למטה אחר' (במדבר לו ז), וצריך להבין על מה כל הרעש הזה, ומה יקרה עם חס וחלילה אדם משבט ראובן יתגורר בתוך שטח של שבט שמעון, כפי שקיבל בירושה. האם מדובר חלילה בעם אחר?

והחלוקה, לקחה שבע שנים, כמו הכיבוש, על פי הגורל וברוח הקודש, והגורל עצמו צווח ואומר: אני הגורל עליתי לגבול פלוני לשבט פלוני (רש"י במדבר כו נד), וכל כך למה?

הלכה מעניינת בעניין זה, היא העובדה שכותב הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"י ה"ט) שאין נוהג דין היובל ודין עבד עברי ועוד ועוד כל זמן שאין ישראל שרויים על אדמתם, והוא שלא יהיו מעורבבין שבט בשבט אלא כולן יושבים כתקנן. והיינו שלמרות שרוב בני ישראל יגורו בארץ ישראל, ואפילו כולם, כל זמן שלא ישבו כל אחד בנחלת שבטו, אין זה נחשב שהם יושבים על אדמתם.

והעניין הוא, כי אין ארץ ישראל כשאר ארצות, ארץ ישראל היא חלק מחלקי הקדושה, והיא מקבילה לעם ישראל, ואף קרויה על שמו.

וכשם שעם ישראל נבחרו מכל העמים, כן ארץ ישראל התקדשה מכל הארצות, וכשם שעם ישראל נתחלקו ל"ב שבטים, כן ארץ ישראל התחלקה ל"ב נחלות.

וכשם שמעם ישראל נתקדש שבט לוי, כן מארץ ישראל התקדשה ירושלים, וכשם שבני לוי לא קבלו נחלה בארץ, כן ירושלים לא התחלקה לשבטים. וכשם שמשבט לוי נתקדשו הכהנים בני אהרן, כן מירושלים התקדש הר המוריה למקום המקדש, ואף אותה עבודת המקדש מיוחדת היא לכהנים.

וכמו שעל דרך משל, ציור יפה ומשוכלל, הוא דווקא כאשר יש בו צורות שונות, וגוונים שונים, ודווקא כאשר כל דבר על אופניו ניכר יופיו של הציור, אך אילו היה כל הציור דומה זה לזה, כאשר כולו עם קווים ישרים, ובצבע אחד, אין לציור זה כל חן ויופי.

כן השלימות של עם ישראל, היא דווקא בחלוקתו לפי שבטים, כאשר כל אחד מהשבטים יש לו את האור והקדושה המיוחדים לו, והוא יושב על הנחלה המיוחדת לשבטו, וכך ביחד יש את השלימות של 'יחד שבטי ישראל', שהם כנגד י"ב גבולי אלכסון, וי"ב צירופי שם הוי"ה.

וכמו שמובא בחז"ל על ענייני הפרשה שבעת קריעת ים סוף היו שבילים

נפרדים לכל שבט ושבט, וביניהם היו חלונות, ולכאורה מדוע היו צריכים להתחלק לשבטים, ומדוע לא יעברו באחדות כל בני ישראל? ומאידך, אם אכן חשובה כל כך ההפרדה בין השבטים, מדוע היו חלונות ביניהם?

ובאר מרן אדמו"ר שליט"א מטאלנא, ששלימות עם בני ישראל היא כשכל שבט יודע את מקום שבטו, והולך בשביל המיוחד לשבט זה, ויחד עם זה הוא יודע להציץ ולראות גם המיוחד שבשבט השני, ומבין שהשלימות היא רק כאשר הולכים כל השבטים יחד.

וכהיום הזה, שבעוונתנו נבצר מאתנו עניין זה, כשעניין השבטים התבלבל ומרבית בני ישראל אינם יודעים שבטם, אנו יכולים על כל פנים בלימוד ענייני ההנחלה לשבטים, ובשיח שפתותינו זה, להתחבר לזה. ויהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שיעלינו בשמחה לארצנו, ויטענו בגבולינו, אמן.

חיבור זה מוקדש

לעילוי נשמת

הרב אליעזר ברוך פירמן

ב"ר שמחה ז"ל

נלב"ע י' בניסן תשע"א

ת. נ. צ. ב. ה.

חיבור זה מוקדש

לעילוי נשמת

הרב **מרדכי מנשה** זריל

ב"ר אליעזר ליפא ז"ל

נלב"ע כ"ו בסיון תשע"ה

ת. נ. צ. ב. ה.

חיבור זה מוקדש

לעילוי נשמת

מרת **רחל** פיירמן

ב"ר ישראל שמעון גילרנטר ז"ל

נלב"ע א' באדר תשפ"א

ת. נ. צ. ב. ה.

חיבור זה מוקדש

לעילוי נשמת

מרת **שושנה** פרידברג

ב"ר גרשון שטיינברג ז"ל

נלב"ע כ"א בתמוז תשפ"א

ת. נ. צ. ב. ה.

